

A GYULAFEJÉRVÁRI BATTYÁNY-KÖNYVTÁR.

VARJÚ ELEMÉRTŐL.

(Első közlemény 3 ábrával.)

I.

Magyarország könyvtárak dolgában nem mondható szegénynek. Nem foglalunk el ugyan olyan előkelő helyet a művelt európai nemzetek közt, mint aminőt az 1885-iki könyvtár-statisztika jelölt ki számunkra, hiszen ha ennek adatai, különösen a külföldet illetőleg, hitelesek lennének, úgy Magyarországot a könyvtárak és a bennük található kötetek számát nézve csak az Egyesült-Államok múlnák felül s Európában legfeljebb a nagy német birodalom versenyezne vele; mégis annyi megdönthetetlen tény, hogy nem kell e tekintetben szégyelnünk magunkat, »egy nemzetnél sem vagyunk alábbvalók«.

Hogy viszonyainkat helyes alapokon bírálhassuk meg, úgy a magán-, mint a kölesön-könyvtáraktól el kell tekintenünk, mivel ezek, ha különben nagy befolyást gyakorolnak is az általános művelődésre, *nem állandók* s így statisztikai számításoknál tekintetbe nem vehetők; különben pedig a külföldi kimutatásokból is rendszerint hiányoznak. Magán- és kölesönkönyvtárakkal együtt volt 1885-ben 2401, ezeket nem számítva, van jelenleg hazánkban kerek számban 1350 könyvgyűjtemény (minimális 300 darabbal). Még az így redukált szám is igen magas; ennél többet csak két európai állam tud felmutatni, a majdnem négyszer annyi lakossal bíró német birodalom s Nagy-Britannia, hol a nép- és községi könyvtárak száma igen nagy. Lehet azonban, hogy ha népkönyvtárainkról tüzetes kimutatás állana rendelkezésünkre s ha a minimalis kötetszámot 150, vagy 200-ban állapítanók meg, úgy Anglia is mögöttünk maradna.¹ Így is jóval felülmúljuk Francia-, Olasz-, Orosz- és Spanyolországot, Svájcot és Ausztriát, nem is szólva a kisebb államokról.

¹ A György Aladár statisztikájában (Magyarország köz- és magánkönyvtárai 1885-ben) nincsenek felvéve az 500 kötetnél kisebb nép- és iskolai könyvtárak, melyeknek számát a munka már akkor kb. 2000-ben állapította meg. Egyedül Nyitra megyében volt 173, összesen 16919 kötettel; 15 év alatt pedig nagyon felszaporodhatott úgy a könyvtárak, mint kötetek száma.

Felületesen tekintve a dolgot, még elbizhatnók magunkat. Hiszen így mi a közművelődés dolgában a vezető, mintául szolgáló nemzetek közé tartozunk! Aránylag előbbre vagyunk, mint a poroszok, akiket pedig e téren elsőnek ismertünk.

Hogyan van mégis, hogy könyvtáraink aránylagos nagy száma mellett az írni-olvasnitudók százaléka oly kicsiny a nyugati népekhez mérten, irodalmunk a német, francia és angol mellett eltörpül, papírfogyasztás dolgában hátrább állunk nem csak az angolok, francziák és németeknél, hanem még a hollandok és svédeknel is? Hiszen a sok könyvtárnak roppant befolyással kell birni a közműveltségre, ennyi könyv mellett nagynak kellene lenni a tanult emberek számának.

Valójában a mi statisztikánk könnyen tévedésbe ejthet bennünket. Az 1350 könyvtár alig gyakorol valami befolyást a művelődésre s irodalomra. Mert míg a külföldi kimutatásokban szereplő könyvtárak négy-ötöde állami, tartományi, városi, községi s felsőbb tanintézeti *nyilvános, a közhasználatnak átadott* gyűjtemény, addig a mi közkönyvtárainkból *alig ötven* van a közönség számára nyitva.

Az 1350 közkönyvtár közt, ha a kis és rendszerint csupa szórakoztató munkákból álló népiskolai s középiskolai ifjúsági, úgyszintén a társulati könyvtáraktól eltekintünk, pedig ezeket, korlátozva lévén használatuk, *nyilvános* könyvtárakul nem vehetjük, az ötvenen kívül levő gyűjtemények úgyszólván magánkönyvtár számba mennek. A hatósági, iskolai (tanári), egyházi és szerzetesi könyvtárakat alig néhány ember használja, némelyiket *senki*. A legtöbb csak könyvraktár; nem kezelik, nem gyarapítják; jegyzékek, lajstromok híján használhatatlan, át van adva az egereknak és a molyoknak, tönkre teszi a por, a nedvesség, a penész.

De még az ötven nyilvános könyvtárral sincs a dolog egészen rendben. Ezekből magára Budapestre esik tíz, úgy hogy az országban mindössze *negyven* olyan város, illetve község van, amelyben nyilvános könyvtár áll az olvasni és tanulni vágyók rendelkezésére. Ami pedig valóban megdöbbentő, még az ötven közt is akad akárhány, amely csak *névtel* nyilvános, valószínűleg nem az, a közönség nem használja, vagy nem használhatja s létezéséről is alig bir tudomással. Ilyenek p. o. a Magyar Nemz.

Múzeum természeti tárainak vagy régészeti osztályának könyvgyűjteményei, amelyeket olvasó-helyiség híján nem lehet a közönség rendelkezésére bocsátani; az esztergomi városi, az eperjesi Szirmay-féle, a gyulafejevári Batthyány-, a keszthelyi Festetich-, a komáromi Kulcsár-könyvtár, a leleszi konvent, a pécsi püspökség könyvgyűjteménye, stb. Van köztük hét, főként szórakoztatási célból alapított s csak az év egy részében használt fürdői könyvtár, amelyeket ugyancsak erős optimizmussal lehet a nyilvános könyvtárak közé számítani.

Milyen egészen más képet nyerünk, ha ilyen szempontból vizsgáljuk könyvtárainkat. Pedig kulturális állapotainkról helyes ítéletet csak akkor mondhatunk, ha kizárólag a valóban használt könyvtárakat vesszük tekintetbe. A külfölddel való összevetésnek is egyedül így lesz értelme, különben önámítás az egész statisztika. A közművelődés szempontjából többet ér egy sűrűn használt 100 darabból álló népkönyvtár, mint a százszor akkora iskolai vagy kolostori gyűjtemény, amelyhez legfeljeb begy-két kiváltságos férközhetik. Az a könyvtömeg, amely valamely vidéki városka vagy a forgalmon kívül eső falu ódon klastromában, legfeljebb híreből ismerve s az egerek által használva hever, nem érdemli meg a könyvtár elnevezést s ép úgy nem szabad vele számolnunk kulturánk mérlegelésénél, mint ahogy józan észszel nem tekinthetjük nemzeti vagyonnak a bányáinkból *esetleg* még előkerülhető kincseket.

A nyilvános könyvtárak hiánya nagy szerencsétlenségünk s szellemi előhaladásunknak egyik főakadálya. De ez idővel még helyrehozható s pótolható, az anyag meg van hozzá, könyvállományunk igen tekintélyes, még a külföldé mellett is számot tesz. Hozzávetőleg a közkönyvtárak köteteinek számát a jelenben *hat millióra* lehet tenni, amihez még a magángyűjteményeknek körülbelül féleannyire rúgó állaga járul. Van tehát miből csinálni nyilvános könyvtárakat, csak egy kevés áldozatkészségre van hatóságok és magánosok részéről szükség.

Mindezen adatok nem elegendők könyvtáraink értékének kellő mérlegeléséhez. Szükséges a könyvanyag szellemi értékét, belső becsét is vizsgálni, s hogy helyes ítéletet mondhassunk, ebből a szempontból is meg kell vonnunk magunk és a külföld közt a párhuzamot.

Két dologért lehet egy könyvtárt becsesnek és hasznosnak tartani: ha először ki tudja elégíteni közönségének igényeit a mindennapi szükségletet illetőleg, vagyis, ha modern; másodsor, ha olyan régi anyagot őriz, amely a tudományok valamely ágára fontos és jelentőséggel bír. Amelyik e két követelmény közül egyiknek sem felel meg, az csak a számot szaporítja, hasznot nem igen hajt s megnehezíti a műveltségi állapotok józan megítélését.

A legmodernebb könyvtárak manapság Amerikában vannak. Praktikus gondolkozású, mindenben a célszerűt, hasznosat kereső emberek alapították s alapítják őket, ilyenek kezelik és gyarapítják. Ezek az intézetek nem fogják ugyan a versenyt kiállani régi-ségek dolgában az európaiakkal, de egyébként övék lesz az elsőség a világ minden hasonló intézetei között. Az amerikaiaknak van ilyen célokra mindig elegendő pénzük; ők igen józanul, belátták a könyvtárak óriási hatását a közművelődésre s ezzel a szociális életre. De az európai államok is sokat tesznek e tekintetben, legalább némelyik. A nagy különbség abban rejlik, hogy míg Amerikában maga a közönség alkot minden közcélra szolgáló intézményt, addig az óvilág népei, szokva lévén a gyámság alatt éléshez, mindent fölülről, az államtól várnak. Ez pedig sokkal kevesebbet tehet, mint amennyire szükség lenne. Mégis a legtöbb országban van már legalább egy olyan könyvtár, amely a világirodalom *minden* számottevő termékét megszerzi s így képessé teszi tudósait, kutatóit arra, hogy szakmájuk egész irodalmát minden nagyobb költsékezés nélkül megismerhessék. Mi azonban még nem tartozunk e szerencsés nemzetek sorába. Még nem jutottunk annyira, hogy elegendő összeget adhassunk erre a célra, még nem láttuk be, mekkora kára van a tudományunknak e szűkkebléséből. *Legnagyobb könyvtáraink dotációja arra sem elegendő, hogy a minden nagy könyvtárban nélkülözhetetlen könyvészeti, irodalomtörténeti s paleografiai apparatust, a szótárakat, lexikonokat, felütmunkákat, repertoriumokat és szakfolyóiratokat, amelyek évente megjelennek, be lehessen szerezni.* S mit mondjunk a vidéki könyvtárakról? A legtöbbnek alig van valami jövedelme, igen sok egyáltalán nem gyarapszik, akárhány még ma is azon módon hever, amint 50—80 év előtt valamely derék meczénás odaajándékozta vagy hagyományozta szülőváro-

sának vagy megyéjének. Egyházi jellegű gyűjteményeink közül a tíz ujjunkon elszámálhatjuk azokat, amelyeknek rendes költségvetésük van; csak véletlen folytán szaporodnak, ha valamely tudós kanonok vagy apát könyveit megkapják.

Megdöböntő, amit e tekintetben az 1885-iki statisztika mutat. Az 1.224,534 kötetet számláló 257 róm. kath. jellegű könyvtár egy év alatt mindössze huszonkétezer harminczkilencz forintot használt fel. Vonjuk le ebből a pannonhalmi benedekrendiek 4664, az esztergomi főegyházi könyvtár 1516 és a nyitrai püspökség 1282 frtnyi kiadását, a többiekre egyenként csak *ötvenhét forint és 40 krajczár* jut! Ugyanilyen számítással esik egy görög kath. jellegű könyvtárra *ötvenkét forint 36 kr.*, egy görög keletire *negyvennyolcz forint 66 kr.* és egy protestánsra *negyvennégy forint 67 kr.*

Hasonló eredményekre jutunk egyéb könyvtárainknál is, de feleslegesnek véljük a szomorú adatok halmozását. Ebből is láthatja akárki, hogy könyvtáraink nem lehetnek modernek, a legszerényebb igényeket sem képesek kielégíteni. Hiszen egy-egy 30—40,000 kötetes gyűjtemény még csak annyi javadalommal sem rendelkezik, hogy szerény irodalmunk összes jobb termékeit megvásárolhassa! Pedig erre alig kell több évi 500 forintnál. Csakhogy ekkora vagy ennél nagyobb beszerzési dotációja 1885-ben húszezer kötetten felül levő könyvtárak közül is csak *tizennyolcz*nak volt s ma sincs több, mint huszonöt-harmincznek. Még ebből a 18-ból is kettő magán-, egy pedig kölesönkönyvtár volt.

Mit várhatunk így könyvtárainktól? Nem hogy az elsők közt lehetne bennünket említeni a könyvtárak dolgában, hanem az utolsók közé szorulunk. A legkisebb országok, Svájc, Belgium, Dánia, Svéd- és Norvégország megelőznek bennünket. Legfeljebb azzal dicsekedhetünk, hogy a Balkánállamok közt mi vagyunk a legelsőek. Szomorú dicsőség.

Némi kárpótlást nyujtana, legalább a tudósoknak, ha könyvtáraink más tekintetben tünnének ki. Ha már a modern igényeknek semmiképp meg nem felelnek, legalább tudományos kincsekben, kéziratokban, régi és ritka nyomtatványokban bővelkednének. Hogy, ha már a jelennel nem dicsekedhetünk, a múltra tudnánk büszkén mutatni. A szegénység végre is nem szégyen, s ha nem telik ma a gyűjteményeink fejlesztésére, majd fog telni a jövőben

s még helyre lehet ütni a mulasztásokat. Vajjon hát bibliografiai s irodalomtörténeti szempontból mit ér az 1350 magyar könyvesház?

Nagy számmal vannak köztük a püspöki, egyházmegyei és kolostori könyvtárak, amelyeknek első alapítása, keletkezése régi időkbe, akárhányé még a középkorba nyúlik vissza. Van legalább harmincz, szép gyűjteményekkel dicsekvő olyan iskolánk is, amelyet még a XVI—XVII. században alapítottak. Sok város könyvesháza már a XV—XVI. században fennállott. Csak természetes volna tehát, hogy ezek mindenféle régi könyv-kincsekben bővelkedjenek. S még sincs így.

Az ősidőkben alapított püspökségek székhelyeit feldúlta a tatár, a török s a német. A drága misekönyvek, a tudós érsek, püspökök pompás kódexei elpusztultak, elkallódtak. Imitt-amott kerül elő egy-egy darab Vitéz János, Janus Pannonius, Bakócz Tamás, Geréb, Garázda, Báthori, Kanizsai, Kálmánczai stb., stb. gyűjteményeiből, az is többnyire külföldön. Itthon alig maradt meg valami. A főpapok hiába hagyományozták könyveiket az egyházakra, káptalanokra, a sok futásban, a városról-városra való menekülésben szerte szóródnak, megsemmisülnek, elvesznek a könyvtárak. Kiáltó példa rá az esztergomi érsekségé. Mikor aztán a háborús veszedelmek elmúlnak, csendesség van idebent, a magyar főpapság vetélkedve alapítja s szervezi újra a könyvtárakat. De a régi kincsekből már alig tud valamit visszaszerezni. Így aztán hiába kutatjuk, hiába vizsgáljuk ezeket a gyűjteményeket. Kevés, nagyon kevés bennük a régi. A legtöbb valójában csak XVIII. századi alapításnak tekinthető.

Még rosszabbul jártak s ennek következtében még szegényebbek a szerzetesek könyvtárai. A világi papságéit csak barbar, vad törökség, zsákmányt, aranyat-ezüstöt kereső zsoldosnép dúlta fel. Ezeket ellenben rosszindulatú, de nem tudatlan, sőt nagyon is szakértő, számító ellenfél, aki nem azt tette tönkre s vitte el, ami véletlenül került a kezei közé, hanem azt, amit kiválasztani jónak látott, úgyszólván mindent, ami becses volt.

Szinte hihetetlen, mennyi klastrom került ki a végpusztulást a török háborúban. Még a melyiket megsarcoltak, meg-raboltak, az sem igen vesztette el könyveit. Pannonhalmát száz esztendő alatt ötször megostromolták, felgyújtották, még sem

pusztult el a könyvtára, az utolsó, 1705-iki dulás után még az időben elég tekintélyes, körülbelül harmadfélezer kötet könyve maradt, ami aztán szépen szaporodott is az utolsó nemzeti felkelést követő csendes korszakban.

De egyszerre, a legbékésebb időben jött a csapás, amely a szerzeteseket minden vagyonuktól s nemzetünket, sok más egyéb mellett, irodalmi emlékeinek jó részétől megfosztotta. II. József felozlatta a szerzetes rendeket.

A nagy császár, a *leghumánusabb* fejedelem, a legszebb és legtisztább szándékokból vette el a henye (contemplatív) és nem henye életet folytató szerzetesek vagyonát. Csupa vallási és közoktatási czélokra szánta. Igaz, hogy a rengeteg kincsek egy harmada a biztosok s úzerek zsebében ragadt, s az is tagadhatatlan, hogy kaszárnnyákra is elég bőven jutott, sőt nemes hölgy-alapítványok, katonai nevelőintézetek is szép summákat nyeltek el, de jutott a vallásalapra is. A könyvek ép ilyen elbánásban részesültek, mint a birtokok, a házak, az arany-ezüst edények s más ingó-bingó jószág. Oda adták őket az egyetemnek. De — előbb kiválogatták belőlük, aminek odaát, a Lajthán túl hasznát lehetett venni, és hogy a sok papos könyv ne rontsa meg a lelkeket, a mindenható *Wan Suieten* megsemmisített mindazt, ami »*csak a képzelődésnek s a tudósi hivalkodásnak szolgál*«. A derék tudós úr kiselejtezteti azokat a könyveket, »*melyeknek nincs egyéb becsük, hanem csak bizonyos könyvészek által határozatlanul ritkaságoknak kürtöltetnek ki, ilyenek a régi kiadások és több egyéb, egyetemi könyvtárakra kétes becsűek*«. Mi maradt így meg? Az, aminek ma legkevesebb hasznát vesszük, a múlt két század tudakosságának emlékei s egy nagy halom rossz, értéktelen klasszikus-kiadás. Kódexek, régi nyomtatványok nem illenek egy egyetem könyvesházába.

Természetesen, mikor aztán Ferencz császár restaurálta a szerzetesrendek egy részét s elkobzott vagyonukat könyveikkel egyetemben visszaadatta, már akkor úgy a javak, mint a könyvtárak alaposan ki voltak »selejtezve«. A pannonhalmi benedekrendiekről tudjuk például, hogy 4000 kötetükből 700-at kaptak vissza. Ma persze egy darab sincs könyvtárunkban középkori kéziratokból. Így járt a magyar Monte-Cassino, így jártak a többiek is.

Valóban, esodának lehet mondani, hogy még egyáltalán van valami becses könyvtárainkban. Ami van, az is csak kis részben hazai, java részét úgy szerezték áldozatkész férfiak külföldről. Silány kárpótlás az elpusztúltakért. Így aztán a külfölddel való összehasonlítás nagyon kedvezőtlen, eredménye elszomorító.

Van egyetlen nyilvános nagy könyvtárunk, a Magyar Nemzeti Múzeumé, amely közel 100 év óta gyűjti főleg a magyar vonatkozású könyveket. 400,000 darabnyi törzsállomány mellett van benne 16,000 kézirat és 900 ősnymotatvány. Igen szép mennyiség, bárhol is számot tenne, de, csekély, meggondolva, hogy nemzetünk *első* s egyetlen valóban nagy gyűjteményéről van szó. Összehasonlításul itt adjuk a külföldi legnagyobb nyilvános gyűjtemények adatait:

Párizsi nemzeti könyvtár . (2.600,000 köt.)	102,000	kézirat.
Londoni brit muzeum . . . (1,800,000 köt.)	50,000	»
Berlini kir. könyvtár . . . (1,000,000 köt.)	30,000	»
Müncheni kir. könyvtár . . (1,000,000 köt.)	40,000	»
és 13,000 ősnymotatvány.		
Szent-Pétervári cs. könyvtár (1,000,000 köt.)	26,000	»
Bécsi udvari könyvtár . . . (515,000 köt.)	23,600	»
és 6800 ősnymotatvány.		
Madridi nemzeti könyvtár (500,000 köt.)	30,000	»
és 1900 ősnymotatvány.		
Kopenhágai kir. könyvtár . (550,000 köt.)	20,000	»

Szegénységünket ezeknél a számoknál jobban dokumentálja azon körülmény, hogy a muzeumi 16,000 kéziratnak mindössze 2·5 százalékát teszik a középkori kódexek, s e tekintetben nem hogy a világ elsőrendű nagy könyvtáraival, hanem akármelyik német egyetemmel sem álljuk ki a versenyt. S a minősége ennek a csekély anyagnak? Arról, azt hiszem, jobb nem is beszélni.

Főiskoláink, az egyetlen budapesti egyetemet kivéve, még szegényebbek. Ennek van körülbelül kétezer darabból álló kézirat-gyűjteménye (amiből 140 a középkori); már a második magyar egyetem könyvtárából kéziratok és régiségek teljesen hiányoznak. A debreczeni ref. kollégiumnak, melynek kötetszáma ma mintegy 65,000, az 1885-iki statisztika szerint 2691 kézirata és 100 ősnymotatványa, a nagykőrösi főgimnáziumnak (19,000 köt.) 850, a sárospataki kollégiumnak (60,000 köt.) 641 és a kecskeméti iskolának (18,000

köt.) 4100 kézirata van, de e számok, ha ugyan nem sajtóhibából kerültek a György Aladár könyvébe, ugy másféle tévedésen alapítottak s 80 százalékjukat oklevelek és iskolai jegyzetek képezik. A debreczeni kollégium kézirataiból az 1891-iki miniszteri jelentés mindössze négyet tart említésre méltónak: a debreczeni kódexet és a wittenbergi magyar bursa jegyzőkönyvét a XVI., Szilágyi Benjamin István Synodaliáit és a Lugossy-kódexet a XVII. századból. Ezen kívül van *kevés* középkori oklevél. Sárospatakon a század elején Kovachich csak 81 kéziratot (köztük két középkorit) látott, hihetetlen a viszonyokkal ismerős előtt, hogy ez a szám 70 év alatt megkilencszereződött volna. A nagyköroői főgimnázium hatalmas kézirattáráról hiába keresünk adatokat az iskolának 1898-ban megjelent történetében,¹ el nem gondolhatjuk, honnan vette ezt az adatot György Aladár. A kecskeméti ev. ref. főiskola kimutatása a legkülönösebb. A statisztika szerint a könyvtár részletesen is kimutatott állaga 11,000 munka 17,795 kötet és füzetben, amihez járul *négyszázötven kézirat*. A m. kir. közoktatásügyi miniszter úr 1891. évi XX. jelentése szerint² pedig az egész könyvtár mindennel együtt *ezerkilencszázötvenöt* darabból állott. Tehát az összes darabszám kevesebb, mint fele a 85-iki statisztikában feltüntetett kéziratok mennyiségének.

Hogy bizzunk ezek után az olyan adatokban, melyek szerint a kolozsvári unitárius főiskolának 600, a brassói főgimnáziumnak 580, a késmárki ág. liceumnak 435, a kolozsvári ref. kollégiumnak 389 kézirata van. Nagyon valószínűtlen. Ezek a számok komolyan nem vehetők. Mert az érthetetlen lenne, hogy p. o. a nagyenyedi főiskola, amelynek könyvtárát 1849-ben a mőczok teljesen tönkretették s a mely tulajdonkép csak 1852-ben alakult, (jelenleg kb. 20,000 kötet,) 110 kézirattal bír, míg a pozsonyi ág. lyceum még egyszer akkora könyvtárában csak mintegy 60, a XVII. sz. derekán alapított soproni főiskolai gyűjteményben alig 20, a kassai jogakadémia ugyancsak régi könyvtárában mindössze 40 kézirat található.

Középszámítással alig van 15 olyan iskolai könyvtárunk, amelynek ötvennél több kézirata lenne, a legtöbben jó ha van

¹ Ádám Gerzson és Joó Imre, A nagyköroői ev. ref. főgimnázium története. Nagy-Kőrös. 1896.

² Magyar Könyvszemle, 1898. évf. 152. l.

egy-két XVII—XVIII. századi protokollum, névkönyv, album studiosorum vagy más eféle. Kódexek a legnagyobb ritkaságok közé tartoznak ezekben a gyűjteményekben. A marosvásárhelyi ref. kollégiumban, ahol *állítólag* közel 300 kéziratot őriznek, csak *egy* középkori van. Így vannak a többiek is.

Ősnyomtatványokból itt-ott akad egynehány mutatónak. Milyen kevés a régi magyar könyvek száma, azt a Szabó Károly Régi Magyar könyvtárából könnyű megállapítani. Szóval elmondhatjuk, hogy Könyvtáraink nem csak nem modernnek, hanem e mellett még régiségekben is igen szegények.

Nincs is rá kilátás, hogy valamikor utólérjük a külföldet. Már elmúltak az alkalmas idők könyvtárak alapítására. A szerzetesrendek könyvgyűjteményeinek elkobzása másútt a nyilvános könyvtáraknak vált hasznára. A sok becses könyv, drága kézirat nem veszett el, csak gazdát cserélt, jobb kezelés alá jutott s köztulajdonná vált. Nálunk a szekularizáció csak nagy, igen nagy károkat okozott, haszna senkinek sem volt belőle. Egy újabb, hasonlóképp a szerzetesek ellen irányuló foglalás, ha ugyan akadna még egyszer valaki, aki ilyen jogtalanságra vetemednék, még ha semmi sem veszne el s minden közgyűjteményekbe vándorolna, sem járna haszonnal. Importálni csak keveset lehet. A nevezetesebb dolgok, kiváltképp a magyar vonatkozásuak, biztos kezekben vannak; ha kerül is valami eladásra, az árak óriásiak, a konkurens igen sok, mi, szerény pénzbeli eszközeinkkel, alig tudunk valamit szerezni. A mostani készleteket tehát csak igen kis mértékben fogjuk szaporíthatni.

Van azonban egy igen fontos és immár végképpen elodázhatatlan teendőnk. Ez, meglevő régi emlékeink, elsősorban kézirataink hozzáférhetővé s felhasználhatóvá tétele.

Irodalomtörténetünk s kulturhistóriánk, részben politikai történetünk sikeres művelésének legnagyobb és leggyökeresebb akadályai forrásaink kiadatlan s feldolgozatlan volta és a meglévő forrásművek gyarlósága s tökéletlensége. A forráskiadványok közt pedig elsőrendű fontossággal bírnak a könyvtárak katalogusai, főként a kézirat-katalogusok, mert a nyomtatványokét a bibliografiai munkák részben pótolják. Főlősleges a kézirat-katalogusok fontosságát fejtegetni. Nélkülök az összes, a multa visszatekintő tudományok meg vannak fosztva legbecsesebb forrásaik

használatától. Addig, míg a rendelkezésünkre álló hazai kézirat-anyag nem ismeretes, irodalomtörténetünk és nyelvészetünk tapogatódzni kénytelen, meddő kísérletezés marad: ki van téve annak, hogy újabb »felfedezések« alaposan semmivé teszik vívmányait és eredményeit. Ki tudja p. o. hogy nem bukkan-e elő egy szép napon valamelyik vidéken rejtődző könyvtár homályából egy árpádkori nagyobb nyelvemlék, amelynek megismerése nyelvészetünkben új korszakot fog alkotni? Ki merné állítani, hogy ez lehetetlen? Sőt el lehetünk készülve még nagy meglepetésekre, ha könyvtáraink kincsei ismeretessé válnak. Nagyon valószínű, hogy még igen sok, nagy fontosságú és jelentőségű irott emlék fog felszínre kerülni.

A véletlenre bízni az emlékek feltalálását, a legnagyobb hanyagság lenne. Igyekeznünk kell mielőbb az egész gyűjteményeinkben rejtődző anyagot felkutatni, leírni, ismertetni, szóval el kell készíteni a magyarországi közkönyvtárak kéziratainak általános jegyzékét. Ezt azonban csak akkor lehetséges végbevinni, ha valamely a kellő anyagi erővel rendelkező intézet vagy hatóság veszi kezébe az ügyet. Egyesek, bármennyire buzgólkodjanak is, képtelenek rá, legfeljebb szaporítják a folyóiratainkban, különösen a Könyvszemlében megjelent többé-kevésbé részletes és nem mindig használható ismertetések számát. Ezekben nincs is hiány. Egyes kutató tudósok, a Történelmi Társulat vidéki kirándulásai, főleg pedig az 1885-iki könyvtár-statisztika révén egymás majdnem minden könyvtárunkról jelent már meg. De a legtöbb ismertetés csak pár szónyi, nagyon vázlatos, s rendszerint arról sem ad tájékozást, lehet-e reménye a kutatónak valamit találni az illető gyűjteményben. A részletesebb tudósítások legtöbbje megbízhatatlan. A György Aladár statisztikájából már szolgáltunk néhány példával. Pedig ezek *hivatalos* adatok. Nem sokkal többet érnek a többiek sem. P. o. a Könyvszemle 1880. évi folyamának 52. lapján a budapesti szentferenczrendiek könyvtáráról azt olvassuk, hogy abban egyetlenegy kézirat van, ősnymtatványok pedig épenséggel nincsenek. Már pedig abban a gyűjteményben, mint e sorok írója saját szemével látta, legalább 60 db XVI—XVIII. századi kézirat s körülbelül 80 érdekes, a XV—XVII. századi ferenczrendi könyvtárakból való ősnymtatvány található. Hasonló tévedéseket bőven sorolhatnánk fel.

Rendszeres katalogusok dolgában igen szegények vagyunk. Alig egynehány gyűjteményünknek van kéziratairól katalogusa s ami van is, elavult, vagy a használhatatlanságig gyarló. A Magyar Nemzeti Múzeumé még a század elejéről való, tehát a mai készletnek csak egy kis részét tartalmazza. A Magyar Tudományos Akadémia, bár nagy költségekkel és munkával rendeztette kézíratait, jegyzéküket még nem bocsátotta közre. Az esztergomi főegyházi könyvtár kéziratairól még mindig csak a Kovachichok 1810—12-ben készült lajtsroma van kiadva, amely a lehető legrövidebben sorol el 338 darabot, holott ma a kötetek és csomagok száma közel 3000. Úgy szólván teljesen ismeretlenek az egri, pécsi, kalocsai, nyitrai nagyváradi, szatmári, székesfejvári, szombathelyi, váczzi püspöki illetve káptalani könyvtárak. Hát még a sok szerzetes könyvtár, különösen a magyar emlékekben gazdag ferenczrendi könyvgyűjtemények.

Külföldön, ahol az általános kézirat- és ősnymotatvány-katalogusok nagy fontosságát régebben belátták, a miniszteriumok egyszerűen elrendelték a jegyzékek elkészítését; minden könyvtár megcsinálja vagy megcsináltatja a magáét s a miniszteriumra csak a kiadás terhe hárul. Nálunk ez teljes lehetetlenség lenne. Elsősorban a könyvtárak nagy részével nem rendelkezhetik a miniszter; a tudományok iránti buzgalomból pedig alig ha tizedrésze a vidéki gyűjteményeknek vállalkoznék a munkára. De ha a jó szándék meg lenne is, nem volna a katalogizálás keresztül vihető, mert nem akadna hozzá szakember. Még a nagyobb s tekintélyesebb vidéki gyűjtemények egyszerű rendezésére is a fővárosi könyvtárakból szoktak valakit felkérni; még erre sem mindig akad vállalkozó a vidéken, hát még a nagyobb előkészültséget igénylő katalogus készítésre! A laikusok munkájában pedig nem igen van köszönet. Milyenek a szakértelem nélkül készített könyvjegyzékek, arról tudnánk igen bosszantó dolgokat írni; fájdalom, nálunk a legtöbb ilyen ismerünk kézirat-jegyzéket, melyben hemzsegnek a 2—300 éves korbelti tévedések, s még azt sem lehet megtudni belőle, milyen nyelvű egyik-másik kódex. Egy nagy vidéki könyvtárnak pár év előtt megjelent 950 oldalas jegyzékében a gyűjtemény tizenkilenc kódexe *egy lapon* van leírva. Ugyancsak egy nagyobb főiskolai könyvtár ismertetésében, ahol egy közönséges zsidó megilah (imaterhes) leírása több mint egy oldalt tölt be, az egyetlen középkori kéziratnak *másfél sor* jut.

Az általános kézirat-katalogus készítésénél tehát a vidéki könyvtárakra számítani nem lehet, a kérdés megoldására más módot kell keresnünk.

Talán nem végzünk fölösleges munkát, ha röviden elmondjuk, miként képzeljük mi az általános katalogusok elkészítését. Nagyon örülnénk, ha sikerülne a figyelmet erre a fontos kérdésre irányítani, mentül többen érdeklődnek iránta, mennél többen foglalkoznak vele, annál közelebb jut a megvalósításhoz.

Abból az 1350 közkönyvtárból, amelyet a statisztika kimutatott Magyarországon, alig négyszáznak vannak kéziratai. Hozzávetőleges számítással tehetjük az ezen gyűjteményekben őrzött összes kéziratok számát 50,000-re. E számnak fele azonban a három nagy fővárosi könyvtárra esik, amelyekről fel kell tennünk, hogy katalogusukat minden külső segítség nélkül maguk elkészíthetik. Marad tehát legfeljebb 25,000 jegyzékbe veendő kézirat.

Fentebb kimutattuk, milyen csekély százalékot tesznek ki könyvtáraink manuskriptumai közt a középkoriak. Nagyobb nehézségekkel s több munkával csak ezeknek katalogizálása jár: a XVIII—XIX. századiaké alig kíván több időt és fáradságot, mint a hasonló korú nyomtatványoké; gyakorlott, kellő jártassággal bíró bibliografus naponta 15—20 darabbal minden nehézség nélkül elkészülhet. Számításba véve az átlag 5 százalékot tevő kódexeket is, mondhatjuk, hogy egy ember egy nap alatt 10 kéziratot vehet jegyzékbe. Az egész ország kéziratainak katalogizálására tehát összesen kétezeröttszáz napi munka szükségesletik.

A munkálatok szervezésére, vezetésére, felülbírlására, a beérkezett anyag szerkesztésére és kiadására van hivatva, a múzeumok és könyvtárak országos főfelügyelősége. Ez érintkezhetik legkönnyebben a vidéki könyvtárakkal, közbenjárását úgy is ki kellene kérni, így tehát a legtermészetesebb volna a katalogizálás vezetését rá bízni.

Az országos főfelügyelőség vezetése alatt összeállítandó szerkesztő-bizottság előleges feladatait röviden a következőkben foglaljuk össze. Megállapítja a katalogusok készítésére vonatkozó összes szabályokat, kieszközli a kijelölt könyvtáraknál a használati engedélyt és kiválasztja a szükséges munkaerőket.

A katalogusok elkészítésére évente tiz-tizenöt szakemberre van szükség, akik a nyári, két hónapi szünet idejére a bizottság

rendelkezésére bocsátják magukat. Elsősorban a nyilvános könyvtárak tisztviselőire számítunk, akik úgy is szoktak évente tanulmányutakat tenni. Nekik is, a tudománynak is jóval nagyobb hasznuk lesz abból, ha a külföldi könyvtárak helyett néhány évig az itthoniakkal foglalkoznak. Tanáraink közt is bizonyynyal találkoznak a szükséges ismeretekkel rendelkezők, akik hajlandók lesznek vakációjuk egy részét a sok tanúlással járó katalogizálási munkálatoknak szentelni.

A bizottság, miután a megvizsgálandó gyűjtemények felől kellőleg informálva van, a jelentkezők közt, kinek-kinek idejéhez mérten, felosztja a kijelölt könyvtárakat. Magától értetődik, hogy a szükséges utasításokkal minden megbízott ellátandó. A kiküldöttek az általuk meglátogatott könyvtárakról tartoznak hozni: először egy általános ismertetést, amely főleg a könyvtárnak, különösen kéziratának eredetét világítsa meg, másodsor a kéziratoknak kimerítő, a direktíváknak megfelelő katalogusát.

Az ily módon a nyári hónapokban elkészült munkákat a bizottság felülbírálja, s ha rendben találtattak, egy kebeléből választott szerkesztőnek adja át. Ennek feladata (természetesen a szerzők közreműködésével) a munkáknak sajtó alá való rendezése. Az egyes könyvtárak kézirat-jegyzékei, előre bocsátatván mindeniknél az általános adatok, minden sorrend nélkül, úgy amint beérkeznek, közrebocsáthatók; a terjedelmesebbek külön, a kisebbek csoportosan, egy kötetbe foglalva.

A munkálatokat tíz szakemberrel, akik évente két hónapot dolgoznak, öt év alatt belehet fejezni. Remélhető azonban, hogy nemcsak tíz alkalmas ember jelentkezik s akkor rövidebb idő alatt is elkészülhet az általános katalogus.

Mikor az összes közkönyvtárak jegyzékei ily módon megjelentek, akkor elkészítendő az egész anyagról a kimerítő indexek, név- és tárgymutatók, melyek nélkül a nagy munkát igen nehéz lenne használni.

Nem tartozik feladataink közé a költségvetés elkészítése, erre elég idő lesz akkor is, ha az ügyet *elvben* magukévá teszik a kivitelre hivatott faktorok. Azt azonban megemlítjük, hogy számításunk szerint évenkénti 7—8000 forinttal öt-hat év alatt az egész nagy munkát el lehet készíteni.

Hogy akad-e ilyen, aránylag csekély összeg erre a nagy-

fontosságu dologra, az *nálunk* nem épen biztos. Ki tudja, meddig marad e »plánnum« »jámbor szándék«? Talán mi meg sem érjük a megvalósulást.

Addig, míg ez elérkezik, meg kell elégednünk a könyvtárak kincseinek szórványos ismertetésével. A haszon, ami ezekből irodalomtörténetünkre hárul, elég nagy, s úgy tekinthetjük őket, mint előmunkálatokat az egykor munkába veendő általános jegyzékhez.

Azon ismertetés, amelyet az alább következő lapokon vesznek a Magyar Könyvszemle olvasói, hasonlóképen csak előmunkálat akar lenni. A könyvtár, a melylyel foglalkozik, egyike a legérdekesebbeknek s a leggazdagabbaknak hazánkban. Sokan kutattak benne, ismertették is néhányan, de sem alaposan átvizsgálva, sem tökéletes ismertetve nincs.

Legfőbb óhajtásom lett volna kéziratainak és inkunabulumainak kimerítő s kifogástalan katalógusát adni. Ezt azonban nem tehettem; az az idő, amelyet az elmúlt ősszel Gyulafejeváron tölthettem, csak épen arra volt elegendő, hogy a középkori kódexeket jegyzékbe vegyem. Még ezekről sem voltam képes tökéletes katalógust adni, nem terjeszkedhettem ki a bibliografiában elengedhetetlen aprólékosságokra; p. o. nem számolhattam át (kivéve egy-két nevezetesebb darabot) a lapokat. Az újabb kéziratokról csak egy általános átnézetet adhatok, amely afelől tájékoztatja ugyan az érdeklődőket, mit találhatnak a gyűjteményben, az egyes darabokról azonban nem nyújt felvilágosítást. Megvizsgáltam az ősnymtatványokat is, amelyek eddig irodalmunkban egyáltalán nem voltak ismertetve, mindössze az 1882-iki könyvkiállításon volt néhány nevezetes darab s ezeknek czímei találhatóak a kiállítás kalauzában. Nem annyira a nyomdászat történetének szempontjából nevezetes ez a becses gyűjtemény, mint eredete tekintetéből, ugyanis köteteinek nagy része középkori magyar könyvtárakból származik. Ezért is, mellözve a könyvészeti leírásokat, *bejegyzéseik* reprodukálására szorítkozom.

A könyvtár történetére s az alapító életrajzára vonatkozó adatok régebb folyóiratainkból vannak összeszedve, kiadatlan csak kevés akad köztük. A püspöki levéltárban bizonyára lehetne olyan leveleket találni, amelyek Batthyány Ignác életéhez becses adalékokat szolgáltatnának, ide azonban nem juthattam be. Pedig ez a kiváló ember egy alaposabb életrajzot nagyon megérdemelne.

Szóval, be kell vallanom, tökéletlen munkát végeztem. Czelomat azonban elértem, ha sikerült az érdeklődést a nevezetes könyvtárra irányítani. Azt vélem, ismertetésem biztos tájékozást fog nyújtani a könyvtár tartalmáról s nem nagy munkával raisonné-katalogussá kibővíthető leend.

Nem mulaszthatom el e helyen köszönetemet kifejezni a könyvtár vezetőinek, főtisztelendő *Ujfalussi Tódor József* kanonok úrnak, ki ez idő szerint a Batthyaneum igazgatóságát viseli, valamint a könyvtárnoknak, főt. *Kóródy Péter* tanár úrnak, kik az őrizetükre bízott kincseket a legnagyobb liberalitással bocsátották rendelkezésemre s lehetővé tették a legérdekesebb paleografiai emlékek lefényképezését.

II.

Erdély középpontján, az Ompolynak a Marossal való egyesüléséhez közel, magas hegyek által körített szép völgyben fekszik Gyulafejérvár. A kis terjedelmű *vár* egy nem igen magas, szabályos formájú dombon áll, körülvéve a Vauban rendszere szerint készült sánczokkal, föld-bástyákkal és falakkal; ehhez csatlakozik a széles utczákkal ellátott alsó-város, a mely nagyobbára földszintes házai-val, a kövekben való bőség daczára is esős időben igen sáros utai-val inkább valamely nagy alföldi falura, mint szabad királyi városra emlékeztet. Csak ha a kanyargós úton végig menve, a hatalmas kapukon át a várba lépünk, vesszük észre, hogy régi, egykoron pompás városban járunk, a melynek itt-ott még fennálló ősi palotái, nagyszerű temploma az elmúlt és soha vissza nem térő dicsőségre emlékeztetnek.

Az idegen, a ki hazánk szomorú történeteiben nem eléggé járatos, talán el sem hinné, hogy ez a város kétszáz éven át az erdélyi fejedelmek székhelye volt, kiknek udvara fény és pompa dolgában nem egyszer túltett a nyugati uralkodóknak; el sem tudná képzelni, mint lehetett ez a kis városka egykor a gazdag Erdélynek központja és fővárosa.

Pedig Gyulafejérvár főváros volt, a szó szorosabb értelmében, templomokban, palotákban bővelkedő, gazdag, nagyfokú jólétnek örvendő, szellemileg is központot képező metropolis, a melyet csak nagy csapások, szörnyű pusztítások tettek tönkre, annyira,

hogy ma a régi alvárosnak még eredeti fekvését, egykori helyét is alig lehet megállapítani.

Eredete az ókorba nyúlik vissza. Már a rómaiak idejében virágzó telep volt, fürdőkkel, színházakkal, a melyeknek alapfalait a szorgalmas kutatások csak a közelmúltban hozták napfényre. *Apulum*, ha elhagyatva is, bizonyára fennállott még a magyarok bejövetele idején s ez lehetett oka annak, hogy Gyula vajda székhelyévé tette, Szent-István pedig megalapította benne az erdélyi püspökséget.

Innen kezdve, több mint ötszáz éven keresztül, mint püspöki székhely gyakorolt bizonyos fensőbbiséget a joghatósága alá tartozó erdélyi részek fölött. Királyaink sokféle kiváltsággal látták el, s hogy a püspökök minden módon iparkodtak a város fényét emelni, annak bizonyítéka a mai rongált állapotában is nagyszerű székesegyház.

Adatok híján nem igen lehet képet alkotni a város középkori állapotáról. Hogy iskolái, tudományos intézményei voltak, az kétséget sem szenved, püspöki székhely ilyenek nélkül el sem képzelhető. A káptalannak okvetlenül volt iskolája, a hol az egyházmegyében szükséges papság kiképeztetését nyerte; foglalkozhattak tanítással a szerzetesek is, különösen a domonkosrendiek, — kiknek két zárdájuk volt a városban. Egyik tanintézetük még a XVI. században is fennállott. Főpapjai közt több nevezetes tudós, kiváló humanista akad: Geréb László, Várdai Ferencz, Lászlói János, Gosztonyi János, Statilius János, Bornemisza Pál. Nem sokkal Erdély különválása után, még Izabella lakhelyévé választotta a kies fekvésű várost. Tulajdonképeni székvárossá azonban csak a következő században lett. Előbb a hanyatlásnak egy rövid korszakán kellett átesnie. Ugyanis János Zsigmond áttérvén a protestáns vallásra, 1556—57-ben eltörölte a püspökséget és a káptalant, javaikat elkobozta, a templomokat, nemkülönben a részben szerzetesek által fenntartott iskolákat a protestánsok kezére bocsátotta. 1579-ig kálvinisták és unitáriusok birják az intézeteket; ez évben azonban sikerült Báthory Kristófnak behozni a jezsuitákat, a kik átvették az iskolák vezetését. 1599-ben aztán mindent elpusztított s feldúlt Mihály vajda, a ki a várost bevette s felégette. Ekkor veszhetett el a legtöbb régi emlék, a székesegyház s a zárdák könyvei és iratai.

A nagy csapások után azonban hamar elérkeztek a jobb idők, a melyekben Gyulafejérvár az ország legnevezetesebb városai közé emelkedett. Bethlen Gábor, a nagy fejedelem, az Izabella és János Zsigmond által építtetett s a Báthoryak alatt renaissance izlésben díszített, de Mihály vajda ostromakor leégett palotát nagy pompával helyreállíttatta, a várost sokféle kiváltságokkal látta el s valóban uralkodóhoz méltó székhelylé tette. Az egykori domonkos rendiek iskolájából fejlett protestáns tanintézetet pedig az országgyűlés hozzájárulásával akadémiai rangra emelte, számára nagyszerű épületet készíttetett, óriási alapítványokat tett s azt a legjelesebb hazai és külföldi tanárok vezetésére bízta.

Ez időben érte el Gyulafejérvár virágzásának legmagasabb fokát. Minden tekintetben fővárosa az ország keleti részének, de elsősorban tudományos központ, azzá teszik a nagyszerű főiskola s ennek kiváló tanárai, kik közt ott látjuk Alstedius, Apáczai Cseri Jánost, Basire Izsákot, Bisterfeldet, Kereszturi Pált, Geleji Katona Istvánt, Opicz Márton. Fájdalom, a virágzás rövid ideig tartott, II. Rákóczy György telhetetlen nagyravágyása rázúdította a szerencsétlen Erdélyre a törököt. 1658-ban végig pusztított Ali pasa az országon, a többek közt feldúlva s porrá égetve Gyulafejérvárt is. A híres akadémia áldozatul esik, tanárok és tanulók szétfutnak, a könyvtárak, levéltárak elégnek, a mi megmaradt, azt széthurczolták. A város a végpusztulás szélére jutott.

Nem is szedte össze magát többé soha. A főiskola Nagy-Enyedre tétetett át, az elveszett kincseket pótolni nem lehetett. A város hajdani jelentőségét teljesen elvesztette. Kapott ugyan iskolát a régi helyett, Apafi Mihály ide telepítette a Sárospatakról elűzött kollégiumot, de ez a régivel jelentőség dolgában össze sem hasonlítható.

Nagy változások áltak be Gyulafejérváron a Habsburg-háznak Erdélyben uralomra jutása óta. Már I. Lipót alatt megkísérlette az akkori címzetes püspök Illyés András székének visszafoglalását; 1697-ben *canonica visitatio* czime alatt bement Erdélybe, a gubernium azonban távozásra kényszerítette. A mi neki nem sikerült, azt keresztülvitte utódja, Mártonfi György, a kit III. Károly császár 1715-ben ünnepélyesen visszahelyezett székébe. A püspökség részben még Károlytól, részben Mária Teréziától javainak legnagyobb részét visszanyerte, köztük a gyulafejérvári várnak

a felét. Maga a vár 1710—30 közt gróf Steinwille vezetése alatt a Vauban rendszere szerint átépítettett; ugyanekkor stratégiai szempontból az egész alsó-várost a vár nyugati oldaláról a keletre telepítették át, a régi városból még alapfalakat sem hagyván fel, a miből fekvése pontosan meg lenne állapítható.

Mártonffi György és közvetlen utódai nem igen értek rá a város felvirágoztatására sem a szellemi élet fejlesztésére, idejüket és tehetségüket igénybe vette a püspökség javaiért való folytonos pörlekedés, a templom és a püspöki valamint a káptalani épületek helyreállítása, szóval az anyagi ügyek és gondok. Csak midőn már a püspökség ügyeibe némi rendet hoztak, főleg mióta Mária Terézia 1743-ban végleg rendezte az erdélyi püspök helyzetét, megszüntetvén a működését és hatalmát korlátozó összes törvényezikket, csak azóta kezdenek a főpapok az iskolákkal, jótékony intézetekkel s efélekkel törődni.

A nagyérdemű báró Sztoyka Antal 1750-ben papnevelő intézetet alapított, ellátva azt a fentartására szükséges alapítványokkal. Hogy a tudományok iránt is hajlandósággal viseltetett, arról tanuskodik eredetileg a papnöveldének hagyományozott, később a Batthyaneumba bekebelezett pénzgyűjteménye. Báró Bajthai Antal az elődje által szervezett szemináriumot tovább fejlesztette, a káptalanban egy iskolakanonok (canonicus scholasticus) számára stallumot alapított s a bécsi Pazmaneumban három erdélyi-egyház-megyei alumnus részére helyet eszközölt ki. Manzado Pius alatt vette át a felosztott jezsuita rend gyulafejevári gimnáziumát a káptalan; benne a legújabb időkig a kanonokok tanítottak.

Mindezek azonban együttvéve sem tettek annyit püspöki székhelyük emelésére, mint azon utódjuk, a kinek, tudományos érdemeit tekintve, nem csak az erdélyi, de az összes hazai püspökök közt is igen kevés párja akad s ez *gróf Batthyány Ignác*.

Ez a széles látkörű, alapos műveltségű, a hazája felvirágoztatásán buzgón munkálkodó főpap, amellet, hogy a püspökség javainak szaporítására mindent elkövetett, főként arra szentelte tehetségét és vagyonát, hogy székhelyét a tudományok és a művelődés központjává tegye. Azt hitte, sikerülni fog Gyulafejevárt újból Erdély Athénjévé tenni; lehetséges lesz arra a magos polczra emelni, amelyen Bethlen Gábor idejében állott. S bizony nem rajta múlt, hogy tervei, szándékai nem sikerültek, nem váltak valóra.

Ő mindent megtett, amit csak tehetett. Alapított egy, a maga korában nagyszerű csillagvizsgálót, amely, ha folyton fejlesztik, ma büszkeségünket képezné; így csak kuriózum számba megy. Gyűjtött egy úgy kötetei számára, mint válogatott voltára nézve első rangú könyvtárt, a mely a csillagvizsgálóval egyetemben egész nyugati Magyarországnak szellemi központjává lehetett volna, a melyre támaszkodva a szerény középiskola s a szeminárium könnyű szerrel főiskolává, akadémiává lett volna bővíthető. Hogy mi sem hiányozzék a tudomány eszközeiből, jól felszerelt nyomdát is állított a könyvtár mellé.

Ne kutassuk, ki és mi az oka, hogy a nagy ember tervei nem valósultak. Tény, szomorú és elcsüggesztő valóság, hogy a sok költség, a nagy buzgóság úgy szólván teljesen kárba vezett. Gyulaféjérvár legfeljebb annyi hasznát látja a Batthyány alapította intézetnek, hogy ennek kedvéért évente néhány tudós és turista felkeresi az eldugott városkát. Erdély szellemi élete más helyen összpontosúl. Ma szinte sajnálnunk kell, miszerint a nagyszerű könyvtárt s a csillagvizsgálót ott és nem máshol alapította Batthyány.

Mindez azonban semmit sem von le a dicső emlékü püspök érdemeiből. A szolgálat, amit a magyar tudományosságnak tett így is igen nagy s Batthyány Ignácot jeleseink sorában soha sem fogjuk az utólsók közt említeni.

Életrajzát, miután az szorosán összefügg a könyvtár történetével, amennyire a rendelkezésünkre állott forrásokból lehetett, összeállítottuk s közöljük. A miből legtöbbet merithettünk volna, naplószerű feljegyzéseit, nem használhattuk; ki vannak a könyvtárból kölesönözve. Talán Batthyány részletes biográfiáját óhajtja használójuk megírni. Nagyon szép és nem hálátlan feladat; aki véghez viszi, nemzeti kötelességet ró le vele.

Batthyány Ignác gróf családja annyira ismeretes, hogy felőle bővebben emlékezni teljesen felesleges lenne. A magyar történelemben fél évezred óta szerepelnek a Batthyányak, hadvezérek, főpapok, politikusok, diplomataik bőven akadtak közöttük. De tudták a közművelődést is szolgálni; soraikban irodalompartolókkal, meczenásokkal, könyvbarátokkal is találkozunk. Főként az az ág tűnik ki ebben a tekintetben, amelyből Ignác is származott. Egyenes elődei közt ismeretes *Boldizsár* († 1590.), a törökverő

hadvezér, aki vitéz katona létére ráér nyomdát alapítani az ősi, németújvári birtokon. Emellett szenvedélyes könyvgyűjtő; könyvtárának még mindig elég tekintélyes maradványai maig őriztetnek a németújvári ferenczrendű zárdában. Ennek a zárdának az alapítója, *Ádám gróf* (Boldizsár unokája) maga is amateur, finom műveltségű, írói hajlamú ember; ránk maradt naplója nem csekély tehetségről tanúskodik. Ádámtól egyenes ágban ered a püspöknek atyja *Imre*. Életéről keveset tudunk; előkelő hivatalokat viselt, kedves embere Mária Teréziának, aki előbb királyi asztalnokká, majd a hétszemélyes tábla ülnökévé s titkos tanácsosává tette. Nincs nyoma, hogy az irodalommal foglalkozott volna, mindössze egy latin nyelven irt alkalmi versét ismerjük, de számos neki ajánlott könyv mutatja, miszerint pártolója s gyámolítója volt az íróknak s tudósoknak.

Mint a Mária Terézia körében élő főuraink legtöbbje, ő is külföldről nősült, elvette a stiriai kormányzó leányát, *Saurau Anna Mária* grófnőt. Házasságukat nyolcz gyermekkel áldotta meg az ég; az utolsó kivételével csupa fiúval, kik közt Ignác volt korra nézve a második.

Ignác a napvilágot a család ősi székhelyén, a vas megyei Németújváron pillantotta meg, 1741 június 30-ikán. Az élénk felfogású s tanulni szerető gyermek nem sokáig maradt a szülői háznál; atyja nem lévén barátja a főuraknál divatos házi nevelésnek, a mint fia az elemi ismereteket elsajátította, alig tiz éves korában beadta a pesti piaristák már akkor is jó hírnévnek örvendő intézetébe. Itt végezte el a gimnázium négy alsóbb osztályát, a négy év elteltével pedig, talán hogy szülőihez közelebb legyen, a nagyszombati jezsuiták konviktusába lépett át. Az sem lehetetlen, hogy a szelid lelkű, magába vonuló ifjú már ekkor a papi életre szánta el magát s ezért óhajtott Nagy-Szombatba jutni, ahol a jezsuiták vezetése alatt kitünő theologiai fakultás állott fenn.

Bevégezvén a retorikát, felvétette magát az esztergomi egyházmegye papnövendékei közé s mint ilyen végezte el a két évre terjedő theologiai tanfolyamot. Katona, a későbbi jeles történetirő, 1760-ban társai közt volt, sajnos, nem maradt ránk semmi emléke érintkezésüknek. Nagyon valószínű azonban, hogy az egyenlő hajlamu, a historiáért lelkesedő ifjak sűrűn közlekedtek egymással.

Az egyházi rendeket még föl nem vett, alig tizenkilencz éves Batthyányt Nagy-Szombatban érte azon kitüntetés, hogy a Szent-Györgyről nevezett jáki apátságot ráruházták. Életírói szerint érdemei folytán, ami alig hihető; mi érdemeket szerezhetett volna a fiatal theologus? Sokkal valószínűbb, hogy az Erdődy grófok, az apátság kegyurai, rokoni szolgálatot óhajtván tenni a Batthyány családnak, juttatták neki a jövedelmes beneficiumot.

A kitüntetés és javadalom nem szállott méltatlanra. Az apátság jövedelmét Batthyány arra fordította, hogy segélyével külföldön gyarapítsa ismereteit. Már a következő évben Grácban találjuk, hol a jezsuiták egyetemét látogatta. Itt tartózkodása idejéből fennmaradt egy kéziratú kötete. A negyedréti, vékony könyvecske *Nugae Philosophicae* czímet visel, tartalmát különféle bölcsészeti és természettudományi kivonatok kepezik, továbbá rövid matematikai földrajz és egy értekezés *de usu calicis in Hungaria*.

A gyulafejérvári könyvtár Batthyáynak több más olyan kéziratát őrzi, a melyeket kétségtelenül fiatal papnövendék korában írt, de amelyekről, magukat az eredetieket nem láthatván, nem tudjuk megállapítani, mikor készülhettek. Ilyenek: *Ascetica partim lecta, partim audita* (4-rét, 80 oldal), *Theologica Miscellanea* (4-rét, 184 old.), *Varia pietatis exercitia* (8-rét) s talán a *Variae annotationes historicae, theologicae, morales, criticae* (4-rét) címűek.

A tudományszomj Gráczból Rómába vezérli a törekvő ifjú apátot, ahol örömmel fogadja be a *Collegio Sant' Apollinare*. Képességei és nagy szorgalma kivívják előljáróinak elismerését, s hogy alkalmat nyujtsanak neki az önképzésre, rábizták az intézet dús könyvtárának kezelését. Rövid időn pappá szenteltetett s elnyerte a theologiai doktorságot, amit tanulmányai révén már régen kiérdemelt. Az örök város tudósainak is feltűnt a folyvást munkálkodó fiatal pap, s így történt, hogy alig huszonnégy éves korában megválasztották az *Academia Philaletorum* tagjává.

Római tartózkodását főként arra használta fel, hogy a magyar történelem kincsesbányáját, a vatikáni levéltárt és könyvtárt átbúvárolja. Előkelő neve s valószínűleg az itthonról, főként pártfogója és atyai barátja Esterházy Károly gróf, váczai majd egri püspöktől kapott ajánlatok megnyitották előtte ennek a két intézetnek az időben még csak kevesek előtt feltárt ajtaját; VI. Pius pápa megengedte, hogy a magyar történetre vonatkozó iratokat tetszése

szerint másolhassa. Milyen jól felhasználta a kapott szabadságot Batthyány, mutatják a *Leges ecclesiastici* vaskos kötetei, melyeknek tartalmát részben a vatikáni levéltárban sajátkezűleg másolt oklevelek s irományok teszik. Római kutatásai gyümölcset képezi három negyedréttű kötetnyi jegyzete is, a mely ezen címet viseli: *Collectanea ex sanctis patribus in usum privatum concinnata*. Sok egyéb mellett van benne: *Adparatus ad historiam scytharum* és *Excerpta ad historiam ecclesiae Hungaricae*.

Tanulmányai és munkálkodása közben is ráér a hazai tudósokkal levelezni, főleg Kollár Ádámmal, a hirneves bécsi könyvtárnokkal s Cornidessel, akikkel később is baráti viszonyban állott. Nagyon valószínű, hogy már ezen időben megkezdte a könyvgyűjtést is, könyvtárának több becses darabja kétségen kívül római származású. Egyikben egy negyedréttű lapot találtunk, amely a következő felírást viseli: *Manoscritti a disposizione di Sua eccellenza Monsignore Conte Ignazio Badiadi, nro 22*. Ez alatt 22 kódex rövid címe következik. A jegyzéket kétségen kívül valamely könyvtáros írta; a benne levő kéziratok egytől egyig megvannak a gyulafejevári gyűjteményben.

Róma, bár irodalmi kincseivel erősen vonzotta Batthyányt, végképen lekötöni nem bírta. A honvágy nem engedte sokáig időzni az idegenben, az 1766. év folyamán visszatért Magyarországra. Családjánál tett rövid látogatás után Egerbe vette útját, hol Esterházy püspök szíves barátsággal fogadta. A tudománykedvelő főpap nem is bocsátotta el többé magától. 1767-ben az ép akkor elhunyt gróf Schmiedeg kanonok stallumát ruházta rá, miután előbb kieszközölte átlépését az esztergomi egyházmegyéből az egribe. Midőn pedig 1773-ban megüresedett a nagyprépost széke, a harminczkét éves Batthyányt ültette bele, a ki ezt a tisztséget egészen püspökké való kinevezéséig viselte.

Egri működéséről hiányoznak az adatok, pedig különösen érdekes volna ismerni, mit szerzett meg ez időben a becses kéziratokból, a melyek könyvtárának főekességét teszik. Csupán a Dobai Székely Sámueltól való, mintegy 15 kötet, részben eredeti oklevél és levél, részben ilyenek másolatiról tudjuk, hogy azokat még egri prépost korában szerezte 600 pengő forintért. Majdnem biztosra vehetjük, hogy ez időben vásárolta meg a lőcsei egyház

könyvtárát,¹ a szépesi prépostság kéziratait, s több becses darabot a kassai domonkosrendiek és a bártfai plebánia könyvtárából. Úgy látszik nagyobb utazást tett a felvidéken könyvek vásárlása czéljából, mert alig akad olyan régi időbeli felvidéki könyvtár, a mely egy-két darabbal ne lenne képviselve Batthyány gyűjteményében.

Az impulzust a könyvgyűjtésre püspökének és barátjának Esterháznak példája adta meg. Ez a derék főpap ugyanis óriási magánvagyonát cseppet sem kimélve, egyre-másra építtette a templomokat, hosszú pásztorkodása alatt mintegy *negyvenet*, e mellett, mint a tudományoknak lelkes pártfogója, Egerben nagyszerű liceumot emeltetett, a melyet Hell Miksa tervei alapján kitűnő felszerelésű csillagvizsgálóval látott el, hozzája csatolván egy saját maga gyűjtötte húszezer kötetes könyvtárt.

Nem pusztá véletlen, hogy Batthyány az Eszterházyét sok tekintetben túlszárnyaló könyvtárt hordott össze, mert míg Eger jeles püspökét nagyon igénybe vették egyéb ügyek és gondok, addig a prépost s később az erdélyi püspök tehetségét és idejét főként a szellemi munkákra s tudósi kedvteléseire fordította.

Munkálkodásának első közrebocsátott terméke egri prépostságának utolsó évében jelent meg. A munka álnév alatt hagyta el a sajtót, czime: *Agamantis Palladii Academiae Philaletorum socii Responsa ad dubia Anonymi adversus privilegium S. Stephani abbatiæ S. Martini de S. Monte Pannoniæ anno MI. concessum, proposita. Anno 1779.* (H. és ny. n., valószínűleg Egerben. 8-r. 84 oldal.) A könyv válasz Benczúr Józsefnek, a pozsonyi tanácsosnak a pannonthalmi alapítólevél ellen intézett támadására. A munka ma már csak irodalomtörténeti értékkel bír, a diplomatika napjainkban az akkoriaktól nagyon különböző eszközökkel dolgozik; de ma is el kell ismernünk a korhoz mérten nagyon előkelő tudományos készültséget, melylyel Batthyány a híres bellum diplomaticumban részt vett. Mi volt az oka, hogy a nevezetes irodalmi tornában nem szerepelt többé, nem ismeretes; lehet hogy elvették kedvét azok a támadások, melyeket Cornidesnek a kérdésre vonatkozó levelei közzétételéért el kellett tűrnie.

1780 június 24-ikén erdélyi püspökké nevezték ki Batthyányt,

¹ A lőcsei egyháznak a megvett könyvek árával adós maradt Batthyány; a becses kéziratok, melyek innen kerültek a gyulafejérvári könyvtárba, máig sincsenek kifizetve.

a melyel együtt járt a belső titkos tanácsosság, az erdélyi kir. kormányzéknel való tanácsosság s a státus-bizottság elnöksége. Méltóbb s jelesebb embert alig lehetett volna e helyre találni. Batthyány lángoló hazaszeretetet s páratlan munkakedvet vitt magával, benne az erdélyi egyházmegye igazi fópásztor, valódi atyát nyert.

Az átköltözés Egerből Gyulafejevárra hosszabb időt vett igénybe, úgy hogy a püspök csak a következő és augusztus 11-ikén tartotta meg ünnepélyes bevonulását és beigtatását. Azonnal munkához lát, a mint megérkezik. A székesegyházat és az elődei alatt elhanyagolt állapotba jutott püspöki palotát kijavíttatja s rendbe szedeti, elhelyezvén benne már ekkor is tekintélyes és sok becses dolgot tartalmazó könyvtárát. Könyvtárnokul egy erdélyi egyházmegyei fiatal papot választott, Dániel Imrét, a kit erre különösen nyelvismeretei s a régi iratok olvasásában való jártassága ajánlottak.

Még jóformán el sem foglalta székét, már egyházmegyéje papságának szellemi életére is gondol. A fiatal papok utmutatójául lefordította francziából latinra *Beuvelet* híres könyvét, a *Conduite pour les Exercices principaux*-t, kinyomatta az egri püspöki nyomdában s szétosztatta a megyéjebeli papok és a papnövédek közt. A munka czime: *Norma cleri, quem pro institutione clericorum seminarii S. Nicolai Chardonensis olim Gallice edidit Matthias Beuvelet, nunc in usum seminarii Albensis et totius cleri Transilvaniae latinam reddidit et quorumvis ecclesiasticorum necessitatibus accomodavit Ignatius C. de Batthyán. Agriae, 1780, Typis Scholae Episcopalis, (4-rét, 4 levél, 356 oldal.)* A következő évben pedig, a beigtatás alkalmából megjelent: *Homilia . . . quam ad clerum tam saecularem quam regularem, coram frequenti populo habuit . . .* és *Edictum episcopale circa regulationem cleri, tam saecularis, quam regularis . . . per totam dioecesim M. Principatus Transsylvaniae vulgatum.* (Mindkettő Szebenben, Hochmeister Mártonnál nyomtatott.)

Milyen tervekkel és szándékokkal jött Batthyány Gyulafejevárra, nem tudhatjuk. Életirói egyértelműleg állítják, hogy püspöksége legelső éveiben egy erdélyi tudós társaságot akart alapítani, amelynek főleg a történelmi tanulmányok ápolása lett volna főfeladata. Erről azonban lebeszélte káptalanjának egyik tudós tagja, a későbbben Batthyányt a püspöki székben követő *Mártonffi*

Jozsef, ez időben az erdélyi kath. iskolák főfelügyelője, kir. tanácsos és librorum revisor, aki azt tanácsolta a püspöknek, állítson a pénzen, melyet a tudós társaság alapítására szánt, inkább egy csillagvizsgálót, mert erre, dugába dőlven a kolozsvári csillagvizsgáló terve, leginkább szükség van s mert egy ilyen intézet úgy is maga körül fogja a tudósokat csoportosítani. Honnan vették az életrajz-írók ezt a vélekedést, nem is sejtjük. Azt hisszük, tévednek. Batthyáynak nem Mártonffi adhatta a csillagvizsgáló felállításának eszméjét, hanem Esterházy Károly, az egri püspök, a ki az egri liceum mellett már akkor megépíttette a nagyszerű observatoriumot, mikor az erdélyi püspök még mint prépost Egerben tartózkodott. Itt keletkezhetett az első szándék Batthyányban, de kiviteléhez csak jóval később fogott. Ha kikérte is a matematikával foglalkozó Mártonffi József tanácsait, ez idő tájt még nem használta fel, legalább 1787—88 előtt semmi nyoma, hogy a csillagvizsgáló felállításához hozzá fogott volna. Tanulmányai, foglalatosságai egészen más irányúak. A magyar egyháztörténet foglalkoztatja legfőképen, folyvást gyűjti az anyagot hozzá. Már Rómában létele alatt igen sok nagybecsű oklevelet s iratot másolt le, hazajövele óta is egyre szaporította jegyzeteit, amióta pedig, mint püspöknek, az erdélyi káptalannak a sok pusztulás daczára is tekintélyes levéltárát átbúvárolni alkalma nyílt, azóta tervbe vette az egyháztörténeti forrásoknak kiadását. Ki akarván egészíteni római jegyzeteit, könyvtárnokát, Dánielt az 1784. év elején Olaszországba küldte azon megbizással, másoljon és másoltasson ott le minden magyar vonatkozású iratot, a mihez a levéltárakban s könyvesházakban hozzá férhet. A tudós pap megfelelt a várakozásnak, két év múlva *tizennégy* nagy csomag beces másolattal tért vissza. Mig Dániel az olasz levéltárakat járta, addig itthon a püspök egyházmegyéje plébániáit s zárdáit vizsgálta át, gyűjtve a beces kéziratokat s régi nyomtatványokat könyvtára számára. Összeszedi a mit még megtalálhatott az 1774-ben eltörült erdélyi jezsuita rendházak könyveiből vagy az alvinczi anabaptista hitközség kézírataiból, melyeket 1765-ben koboztak el. Még az akatholikusok is szaporítják a szenvedélyes könyvbarát gyűjteményét; 1782 októberében Brassóban járván, meglátogatta az ág. evangélikusok főiskoláját, mikor is az iskola előljárósága tisztelete jeléül több, a régi egyházi könyvtárból származó, beces kézirattal kedveskedett neki.

Adatai tetemesen felszaporodván, 1785-ben kiadta belőlük az első kötetet. A maig is közkézen forgó becses munkát mindnyájan ismerjük, a *Leges Ecclesiastici Regni Hungariae et provinciarum ei adiacentium* még nagyon hosszú ideig nélkülözhetetlen forrása lesz a magyar történetírásnak.

A diszesen kiállított első kötet *Migazzi Kristóf* bécsi érsek és váci kormányzó püspöknek van ajánlva. Tartalmának ismeretése nem tartozik ránk, elég annyit megemlíteni, hogy anyagát csekély kivétellel a szepességi könyvtárakból vásárolt kódexek és Dobai Székely Sámuel kéziratai szolgáltatták. A munkát Kolozsváron kezdték nyomtatni, időközben azonban (körülbelül az 1784 év végén) Batthyány áthozatta a sajtók és a felszerelés egy részét Gyulafejevára, s itt fejezték be a *Leges* nyomtatását. A kiállítás nem válik a *typographia episcopalis* szégyenére, a nyomás tiszta, egyenletes s a kötetet igen díszítik a szép rézmetszetű pecsétábrák, a legkorrektebbek, amiket nem fényképi reprodukcióval eddigelé hazánkban készítettek. Metszőjük egy egri művész, Tischler Antal, akit Batthyány még prépost korában ismert meg.

Szinte megmagyarázhatatlan, hogy a püspök mért nem folytatta a *Leges* kiadását. A nagy munka az első kötetnél megrekedt, csak jóval a szerző halála után, 1827-ben adta ki a második és harmadik darabot Szepesy Ignác, Batthyány egyik utóda, a hátra maradt kéziratok alapján. De bizony ezeken már meglátszik, hogy nem a tudós gyűjtő gondviselése alatt láttak napvilágot, telve vannak hibákkal s tévedésekkel. A kéziratokban maradt még kiadatlan anyag is bőséges, nevezetesen a Dániel másolatainak nagy része; pedig ezekben rengeteg becses történelmi kincs hever még felhasználatlanul.

A következő 1786-ik év különösen nevezetes a gyulafejevári könyvtár történetében. Ez évben ugyanis megvásárolta Batthyány a váci püspök Migazzi Kristóf nagyértékű könyvtárát, a melyhez fogható abban az időben nem igen sok akadt hazánkban.

Ismeretes, hogy Migazzi a váci püspökséget mint gróf Althan coadjutora nyerte el 1756-ban. De nem sokáig birta. A következő évben bécsi érsekké nevezték ki s ő püspökségéről leköszönt. A bécsi érsekség jövedelme azonban igen csekély, korántsem megfelelő a diszes állásnak, miért is szokásban volt viselőjének, az egyházi tilalom kijátszásával, még valamely jövedelmező beneficiu-

mot adni, legtöbbször Magyarországon. Mária Terézia kedvelt emberének, Migazzinak, e szokás értelmében 1761-ben visszaadta a váci püspökséget, még pedig oly módon, hogy azt *haláláig* (a kinevezés szerint *örök időkre*) mint adminisztrátor viselje. A váciaiak, akik már rövid ott időzése alatt is nagyon megszerették a jótékony főpapot, örömmel vették kinevezését. Nem is bánták meg, mert Migazzi igen sokat tett a város emelésére, templomokra, iskolákra költvén jövedelmei nagy részét. Különösen nevezetes alkotása a collegium pauperum nobilium.

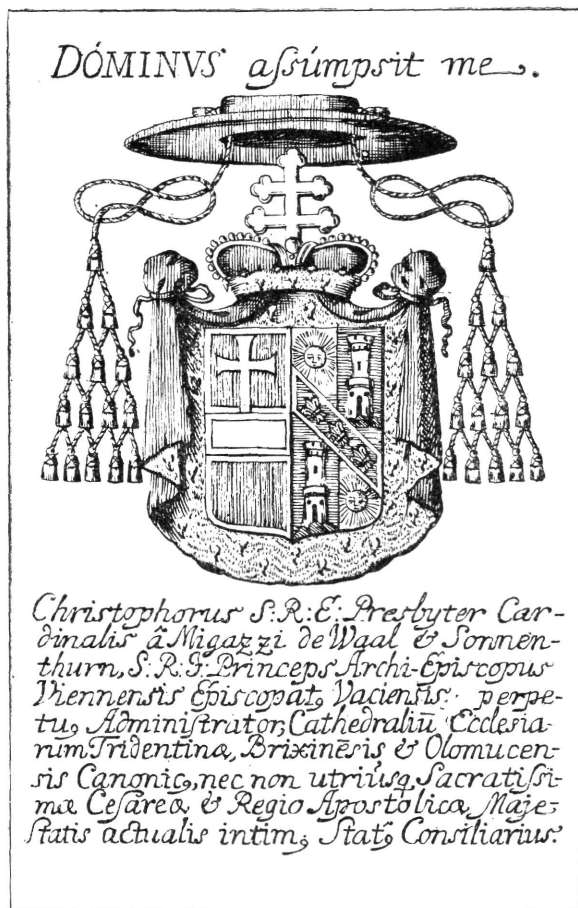
Azonban II. József császár rossz szemmel nézte, hogy Migazzi két beneficiumot is élvez s 1786-ban megfosztotta a váci püspökségtől. Az érsek, kinek magánvagyonra nem volt, egyszerre a legnagyobb pénzzavarba jutott, úgy annyira, hogy még ingóságait is részben eladni kényszerült. Így a többek között nagyértékű könyvtárát is, amely szerencsére jó kezekbe jutott, régi barátja és társa, gróf Batthyány Ignác vette meg.

Forrásaink egyértelműleg 40,000 forintra teszik a Migazzi-könyvtár vételárát, ez az összeg azonban kétségtelenül túlozva van, mert Batthyány az alább közlendő alapítólevélben a könyvtárára tett összes kiadásait csak harmincezer forintban szabja meg.¹ Valójában alig adhatott többet érte húszezernél, még ezt is csak úgy tudjuk indokolni, hogy feltesszük, a mint nagyon valószínű, miszerint az ú. n. Codex Aureus is a Migazzi-féle gyűjteményben volt.

A bécsi érsek könyveinek csupán modern részéről tudjuk kétségtelenül megállapítani, hogy egykor az ő gyűjteményét alkották; ezek mind egymáshoz hasonló, részben czimeres, igen diszes, dúsan aranyozott vörös marokin kötésekben vannak. A legtöbb belül el van látva Migazzi rézmetszetű könyvjelzőjével is. Ellenben a kéziratok és ősnymtatványok, úgyszintén a régibb munkák legtöbbje, a melyek már bekötve jutottak birtokába, minden olyan jelt nélkülöznek, amelyről hovátartozandóságukat megállapíthatnók.

¹ Még ez is igen nagy összeg az akkori időkből, főleg tekintetbe véve a hazánkban uralkodó pénzzükséget. Ma legalább is tízszer ennyi felelne meg neki, a könyvtár értékét pedig még több. Egyedül az arany evangeliáriumnak van manapság akkora értéke, mint a mennyibe az egész könyvtár eredetileg került.

Csak be nem igazolható, de okadatolhat ógyanítás tehát, hogyha azt hisszük, miszerint a bécsi egyetem filozófiai fakultásának XV—XVII. századi bejegyzésével ellátott tekintélyes számú kézirat és régi könyv, ugyszintén azok, amelyek bécsi, passauai, klosterneuburgi, kisczelli zárdákból származnak, valamint az Oedt János

Migazzi bibornok könyvjelzője.

Kristóf gróf czimerével jelzettek a Migazzi-gyűjteménnyel jutottak a Batthyaneumba.

A könyvtár kevés magyar érdekű darabot tartalmazott, de általános tudományos értéke igen nagy volt, megszerzésével Batthyány könyvtárát európai színvonalra emelte.

Ez időben foglalkozott komolyabban a csillagvizsgáló felállítással is. Nem tudván alaposan képzett csillagászt kapni az itthoniak között, elhatározta, hogy maga képeztesse ki egyet. E célra régi barátjának Mártonffi Józsefnek testvérét Antalt szemelte ki, a papnevelő egyik jeles és tehetséges tanárát. Ellátta a szükségességekkel s 1788-ban Bécsbe küldte az akkor világhírű Hell Miksa hallgatására. Mártonffi teljes négy évig volt távol s ez idő alatt tökéletesen elsajátította a magasabb csillagászati és mennyiségtani ismereteket.

Közben ő maga nem szünt meg munkálkodni. Nagy örömmel vette *Garampi József* bécsi pápai nuncziusnak tudósítását, miszerint ez a Szent-Gellért Deliberációjának egyetlen fennmaradt kéziratát a freisingeni káptalanból Bécsbe hozatta, hol az lemásolás és kiadás céljára Batthyáynak rendelkezésére áll, minekutánna a csanádi püspök *Christovich Inre*, Gellért utóda, arra nem vállalkozott. Batthyány valószínűleg az épen Bécsben időző Mártonffit bizta meg a becses kézirat lemásolásával; a másolat felülvizsgálására pedig felkérte régi barátját Kollárt, az udvari könyvtár igazgatóját. Megkapván a másolatot, éjjelt s nappalt egygétéve dolgozott a *Deliberatio* commentálásán. El is készült vele aránylag rövid idő, kevesebb mint egy év alatt s műve 1790-ben elhagyta a sajtót. Teljes címe: *Sancti Gerardi episcopi Chanadiensis Scripta et Acta inedita, cum serie episcoporum Chanadiensium. Opera et studio Ignatii Comitis de Batthyán episcopi Transylvaniae. Albo-Carolinae Typis Episcopalibus. MDCCXC.* (4-r. 7 lev., LXIV + 372 + 180 oldal). A kötet VI. Pius pápának van ajánlva, annak, a kinek engedelméből egykor Batthyány a Vatikán levéltárában buvárkodhatott. Eltekintve a Gellért munkájához adott nagybecsű magyarázatoktól, már csak azért is nevezetes, mert a kódex, a melyből a *Deliberatio* kiadatott, később eltűnt, csak néhány év előtt akadt reá Karácsonyi János a müncheni kir. könyvtár kéziratái között s szövegét csak Batthyány kiadásából ismerjük.

Az 1790-ik évből még két nyomtatásban megjelent munkát tulajdonit Batthyány Ignácznak Szinnyei József.¹ Mindkettő névtelenül jelent meg, az egyiknek címe: *Verophili sinceri brevis*

¹ Magyar írók élete és munkái, I. k. 696. hasáb.

responsio ad succinctam privati veridici deductionem iurium acatholicorum. (H. n. 1790.) A másik *Declaratio sincera ad questionem an sic dicta apostasia inter delicta civilia referenda.* (H. n. 1790.) Ez utóbbinak írójául Petrik Pray Györgyöt nevezi meg, Valószínűbb is ennek, mint Batthyáynak a szerzősége, alig hihető, hogy egy ember ennyit produkálhatott volna egy évben; különben is nagyon ellenkezik a két füzet harezias hangja s tartalma az erdélyi püspök szelid modorával s irányzatával.

Mint jó hazafit jellemzi azon tény, hogy 1790-ben az erdélyieknek, kik a Magyarországgal való uniót sürgetik, benne összpontosul bizalma, őt kéri fel egyértelműleg, hogy az ügynek szószólója legyen az országgyűlésen.

A következő, 1791. évből egy érdekes kis iratot említ Szinnyei, a melynek szerzője állítólag Batthyány: *Praerogativa episcoporum Transylvaniae in excelso regio gubernio.* (H. n. 1791.) Mennyiben van igaza, nem tudhatjuk; erre is áll, a mit a fentebbiekre mondtunk: nem valószínű, hogy a tudományoknak élő püspök tollából ered. Irhatta káptalanjának valamelyik tagja is.

A csillagvizsgáló megalapítása mind több gondot adott Batthyáynak, annál is inkább, mert közelgett az idő, midőn a teljesen kiképzett Mártonffi hazatérendő volt. Alkalmas épületre volt mindenek előtt szükség. Az építkezés nagy költséggel járt volna, aztán megakadt is a gyulafejevári várban elég használatlanul álló épület, azért is inkább ezek közt válogatott. Alig találhatott volna alkalmasabbat, mint a vár északnyugati sarkában álló trinitarius zárdát, a mely ez időben a katonai kincstár tulajdonát képezte s teljesen üresen állott.

A trinitariusok a XVIII. században telepedtek meg Gyulafejeváron. Mikor épült a zárdá, amelyben laktak, nem tudhatjuk, valószínűleg még a XVII. század folyamán; a hozzá tartozó templom még régibb időből való lehet. A rendet II. József 1783-ban megszüntette, de ünnepélyes eltörlése csak a következő évben következett be, amikor az üresen maradt épületeket átvette a katonai hatóság. A templomból irattárt, a zárdából kórházat csináltak, ez utóbbinak alacsony emelete magasabbra emeltetvén. Az épületek azonban használatlanul állottak s így, mivel fenntartásuk csak terheket rótt a kincstárra, haszna pedig egyáltalán nem volt belőlök, sikerült 1792-ben Batthyáynak kieszközölni,

hogy az egészet átadták neki, a zárdát a papnevelő, a templomot pedig egy csillagvizsgáló czéljára.

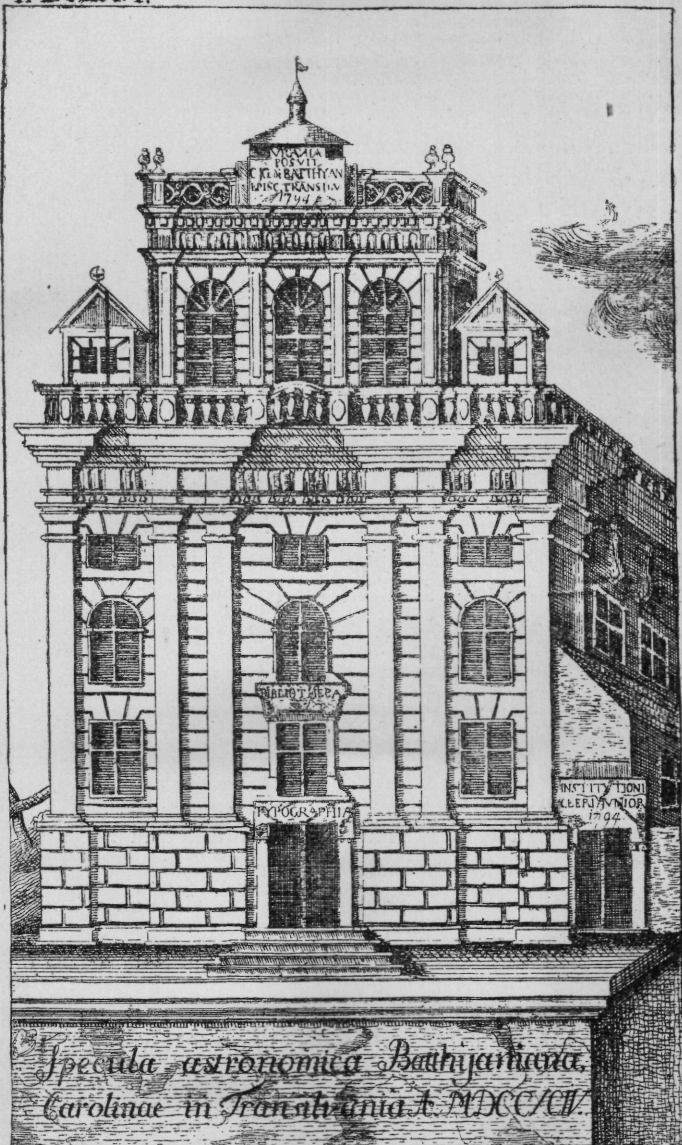
A templom, a melynek tornya, úgy látszik, soha sem volt, egészen a vár sarkában áll, homlokzatával délnek fordúlva. Az eredetileg két emelet magasságú épületre Batthyány egy az alapzatnál jóval kisebb harmadik emeletet építtetett, tulajdonkép egyetlen termet, a mely egy hozzá tartozó kisebb kamrával együtt observatoriumnak volt szánva. Ez a rész teljesen uralkodik a vár s a környező vidék fölött, pompás kilátást nyujtva úgy a nyugaton húzódnó hegylánczra, mint ellenkező irányban az Ompoly, illetve a Maros völgyére. A templom hajóját még a katonai hatóság két emeletre osztatta, egy magasabbra s az alatta fekvő alacsonyabbra. Az alsóban kapott lakást az igazgató csillagász és a könyvtárnok, a felsőnek valóban impozáns kettős termében pedig karzatos állványokon elhelyezést nyert a drága könyvtár, a mely addig a püspöki palotában volt felhalmozva. A földszinten végre a Kolozsvárról áthozott s bőségesen felszerelt könyvnyomda szállásoltatott be. Az egyszerű architektúrájú, de kellemes benyomást tevő homlokzat ormán márvány tábla hirdeti az épület czélját:

VRANLÆ
C. IG. D. BATTYAN
EP. TRAN. POSVIT.

Az összes átalakítási s berendezési munkálatok hamar elkészültek, az alapító nem kímélte a költséget. A csillagvizsgáló építése az időközben haza érkezett Mártonffi Antal tervei szerint történt. Ugyanő választotta ki s készíttette el a legszükségesebb készülékeket, a Dollond-féle és a Gregorianus távcsöveket, a mozgatható ércz quadranst, az órákat stb. A következő évben aztán megkezdte működését az intézetben, mint annak igazgatója, maga mellé nyervén segédül és az időközben nyugalomba vonult Dániel helyett könyvtárnokul *Bede Józsefet*, egy székely származású fiatal szeminárium tanárt. A püspök Mártonffit 1797-ben kanonokká nevezte ki, számára egy új stallumot, a *csillagász-kanonokét* (canonicus astronomus) létesítve.

Az alapító akarata szerint a csillagvizsgáló működéséről évente megjelenő kötetben kellendett beszámolni. Az első (s egyúttal utólsó) ilyen kötet 1798 elején jelent meg, czime: *Initia*

TABULA. I.

A Batthyaneum 1798-ben.

(Az »Initia astronomicae speculae« czimképe.)

*Astronomicae Speculae Batthyanianae Albensis in Transilvania
cujus I. Originem et Adiuncta, II. Adparatum Astronomicum
III. Rectificationem Instrumentorum proposuit Antonius Mar-
tonfi, presbyter secularis, philosophiae doctor, Speculae eiusdem
director et astronomus. Cum XI. Tabulis Aeneis. Albae Carolinae.
Typis Episcopalibus. Anno 1798. (4-r. XXIV + 424 old. és 2.
lev. 11 rézm. táblával.)*

Mit tartalmaz a munka, elmondja a bősavú czim. Első

Gróf Batthyány Ignác könyvjelzője.

táblája az intézetet mutatja, a miből láthatjuk, hogy mai képe az akkoritól alig különbözik valamiben. A többiekben a műszerek vannak ábrázolva.

Mikor szállítottatott át a könyvtár, nem ismeretes. 1798-ban már csak egy kis része volt a püspöki lakban, talán csak a kézi használatra szánt modernebb munkák. Valószínűleg ez időtájt készült az a püspök rézmetszetű czimerével ellátott *könyvjelző* (exlibris), amely a könyvtár legtöbb darabjába be van ragasztva.

A püspök nagy munkásságára s könyvkedvelésére jellemző, hogy a minden felírást nélkülöző lapocskák legtöbbször sajátkezűleg írta fel nevének kezdőbetűit.

Mindeddig a püspök magántulajdonát képezte az intézet s kérdés fennmaradt volna-e, ha Batthyány, talán érezve közelgő végét, meg nem iratja az alapító levelet, amelyben nagy értékű ingatlanokkal vetette meg alapját a csillagda és a könyvtár fenntartására szolgáló vagyonnak, s az utóbbit, mint a közművelődés hatalmas eszközét, át nem adja a nyilvános használatnak.

Az alapító levél teljes szövegében így hangzik:

Infrascriptus memoriae commendo tenore praesentium significans, quibus expedit universis, quod cum miserante divina clementia huius ecclesiae Transsilvaniae obsequiis, iam in decimum septimum annum mancipatus, ecclesiae meae cathedralis decorem impensis 12 millibus florenorum dedissem, auxissemque; aedes episcopales, quod diu in votis erat, pene novas excitassem, ustoriam calcis Metesdiensem ab alienis manibus reluissem, mola papyracea, aliisque binis molis, aliis quoque meliorationibus, aedificiis oeconomicis, ubique erectis, proventus auxissem; praeter haec tale monumentum gesti ministerii relinquere statuerim, quod ecclesiae et provinciae Transilvaniae et utilitatem adferret, et ad celebritatem etiam non parum adiuiceret, institutum astronomiae practicae et theoreticae, quod toti etiam societati humanae utile esse nemo ignorat, cum omnium astronomorum, in quavis orbis parte degentium labores navigationibus iter tutum praestent, dirigantque cursum, ac innumeris saepe eripuerint periculis, constituere proposuerim, ut huic institutioni mea, qualem pro rerum humanarum vicissitudine et virium modulo possum, stabilitatem procurarem, complures fundos immobiles, multa mihi ipsi subtrahendo coëmerim, praeviae tamen modernum directorem speculae et astronomum Antonium Mártonfi quatuor annorum curriculo-impensisque non levibus Viennae, a celeberrimo viro Maximiliano Hell, astronomo caesareo, ita necessariis disciplinis imbui procuraverim, ut rei astronomicae peritorum communi calculo cuivis speculae praesidere possit cum honore, eoque reduce speculam erexerim, illamque quadrante aeneo mobili murali, sectore et culminatorio, tubisque Dollondianis acromaticis et Gregorianis dotaverim, ad plenam itaque stabilitatem matura deliberatione praehabita, vigore praesentium, per modum et formam donationis inter vivos ecclesiae et provinciae Transilvanicae speculam Albo-Carolinae, cum omni apparatu organico, seu instrumentorum portiones exiesuiticas in Sárd, Magyar-Igen et Borbánd septem millibus quingentis florenis coemptas, inquilinos item A. Carolinenses, pro

quibus nongentos florenos exolvi, domos tres in libera regiaque civitate Cibiniensi, quarum duae in platea Riskása utcza dicta existunt et tertiam in platea Ebháta sitam, pro quibus viginti et unum mille florenos dedi, cum aliis tribus domibus Albo-Carolinensibus, una quippe in fortalitio domui postalis officii adiacente tribus millibus duabus inferioris civitatis platea Német utcza duobus millibus, quarta denique in glacis tribus millibus florenis comparatis, portione prati episcopali Nagy rét iuncta trecentis florenis itidem empta, vineis item, una patrum olim Trinitariorum quingentis florenis acquisita et frusto vinearum eo adplicatarum, quae omnia efficiunt valorem triginta octo millium et ducentorum florenorum, danda, donanda, conferenda duxi, prout etiam hac donatione inter vivos irrevocabiliter do, dono et confero, modo ac forma quibus possum, meliori, modò et conditione infradicendis.

Porro, quia Albae-Carolinae velut loco cathedrali sedes est disciplinarum theologicarum et mathematicarum, amplam meam librariam supellectilem, quae mihi facile triginta millibus florenorum stetit, prouti nunc ibidem existit, una cum partibus librorum illuc pertinentium, quos apud me habeo, pariter ecclesiae et provinciae Transsilvanicae dono, do et confero. Non absimiliter collectionem nummariam et mineralium et conchyliorum cum omnibus instrumentis fabrilibus, torneatibus, ac compactori necessariis.

Volo tamen et constituo, ut nec institulum astronomicum, nec bibliotheca cum accessoriis nunc recensitis, neque alterutrum illorum Alba-Carolina transferri queat, nisi evidens id exposcat necessitas, unanimi consensu episcopi et capituli approbata; accedente ad id etiam regii gubernatoris, si catholicus sit, et status catholici communi assensu.

Huius foundationis meae immediata directio apud episcopos, successores meos, et sede vacante, apud capitulum sit, ita nihilominus, ut quod lege canonica cautum est, sede vacante nil innovetur et sede etiam plena capitulum audiri debeat ab episcopo, cum praefato etiam capitulo institutionem hanc meam impense commendem. Protectionem autem excellentissimi domini gubernatoris moderni, eiusque in officio suo successorum catholicorum, ac status catholici devoveo, quae protectio praesertim ad conservandam institutionis stabilitatem pertineat, gubernatorumque regionum pro tempore futurorum commendo. Episcopis successoribus meis, illorumque arbitrio relinquo, an fundos immobiles supra enumeratos retinere, illorumque annum censum pendere velint, unius tamen episcopi voluntas successorum derogare non possit ita, ut si alteri successorum liberet retinere, id semper illi liberum sit. Liberum autem volo esse episcopis fundos immobiles vendere etiam, si consensus capituli accedat, verum abalienationis singulum casum a statu etiam catholico adprobari oportebit. In

casu denique abalienationis pecuniam ad censum elocari ordino. Mihi reservo plenam de toto instituto disponendi, ordinandique potestatem, ac etiam liberum usum bibliothecae, quousque vixero, etiam si me extra hanc provinciam morari contingeret. Bibliotheca statis horis cuivis pateat, nemo tamen penulatus eo admittatur, neque ullus librum loco suo extractum volvat, nisi a custode bibliothecae sibi consignetur, sed quivis librum ad cubiculum lectioni destinatum a custode adferendum volvat et revolvat, excerpta faciat et quaevis describat, prout voluerit. Libri noxii nemini porrigantur legendi, ni schedam ab episcopo vel eius vicario generali adtulerit, libros extra bibliothecam nemini dare liceat, dempto episcopo, canonicis et professoribus, idque fiat erga reversales, singulo trimestri revidendas. Speculam seu observatorium a nomine meo gentilitio vocari desidero, ut duorum ex hac gente antistitum huius ecclesiae memoria existat in benedictione.¹ Ipsum autem institutum astronomicum seu astronomiam, cuivis absque discrimine religionis discendi copia sit, utque discere possint, director instruat quemvis discendi cupidum, qui sibi de victu et hospitio providere debet, et omnes partes morigeri discipuli explere; immorigeri, indociles non tollerentur, neque patiantur pecunias patronorum suorum abligurire. Porro directori speculae et astronomo annuos octingentos florenos ex proventibus supra recensitorum fundorum immobilium constituto, quod superfuerit in adiunctum astronomiae et famulum, qui una mechanicus sit et faber serrarius perfectus, pro arbitrio episcopi, pro tempore existentis dispescetur et astronomus administrationem illorum habebit erga annum ratiocinium a morte mea soli duntaxat episcopo et capitulo porrigendum. Episcopis successoribus meis, postquam ex hac vita secundum dei voluntatem decessero, plena potestas sit directorem (semper tamen, si fieri possit, ex clero catholico Transsilvaniae), audito capitulo denominare, uti et adiunctum, cuius erit una cum direttore speculae bibliothecam procurare. Quia institutum hoc toti societati humanae utile esse volo, et ordino, ut non solum astronomus litterarum commercium cum reliquis astronomis foveat, sed etiam typis publicentur per singulos annos observationes susceptae, cuius specimen magno cum meo solatio exhibet liber, qui sub epigraphe: Initia Astronomicae Speculae Batthyánianae receris prelum evasit. Atque ita ordino, constituo, decerno, do, dono, et confero, modo et forma, quibus possum meliore.

Datum in castro Bonczida, ipso festo S. Ignatii confessoris, die videlicet nominis mei, in diem trigesimam primam Julii inci-

¹ A másik Batthyány József gróf. a ki 1759—60. közt alig egy évig viselte az erdélyi püspökséget. Három harangot öntetett az egyház számára.

dente. Anno incarnationis dominicae millesimo septingentesimo nonagesimo octavo. Ignatius Episcopus Transsylv. Comes de Batthyán.

Az alapítólevél szerint a püspök 38,200 forint értékű ingatlant hagyott az intézetre, a mihez hozzá járul a könyvtárra tett 30,000 forintnyi kiadás, a csillagvizsgáló költségeit is tehetjük szerény számitással tizezzerre, úgy hogy a Batthyaneumra fordított összeg megközelíti a *nyolczvanezer forintot*. Jóval nagyobb tehát a Széchenyi Ferencz gróf alapítványánál, s csak a körülményeken múlt, hogy míg ez országos jelentőségűvé vált, addig amaz jóformán kárba veszett. Oka ennek részben abban rejlik, hogy a bőkezű alapító a könyvtár gyarapítására már nem volt képes tőkét rendelni, utódai közt pedig senki sem akadt, aki azt a fogyatékossgot kipótolta volna.

Alig volt megszerkesztve és aláírva az alapító levél, elragadta Batthyányt a halál. Az ötvenhét éves, igen józan és mértékletes életet folytató püspöknek egy lábán támadt seb okozta korai elhúnytát. A seb, melyre eleinte ügyet sem vetett, megüszkösödött s a későn alkalmazott orvosi segítség nem tudta a hazának oly drága életet megmenteni. A halotti szentségek buzgó felvétele után, 1798 november 17-ikén esti hét órakor meghalt.

Arczképe, melyet olajba festve Gyulafejérváron, rézbe metszve pedig az Erdélyi Múzeum második kötetében (Pest, 1815.) láthatni, rokonszenves, jóságos arcú embert mutat. Buzgón, meggyőződésből vallásos volt, önsanyargatásának is fennmaradt emléke; ennek daczára igen türelmes, más vallásukat nem vetett meg s nem gyűlölt, ami abban a korban, midőn II. József vallási rendeletei által a katolikusok magukat vitális érdekeikben megtámadva érezték, valóban ritkaság. Jellemző, hogy a protestáns Cornidessel igen jó viszonyban van, valamint az is, miszerint alapító-levelében hangsulyozza, hogy a csillagvizsgálót okulásra *valláskülömbőség nélkül* bárki is használhatja. Mily tiszteletben részesítették még a protestánsok is, mutatja az a fennebb már említett eset, mikor a brassói evangélikusok féltékenyen őrzött könyveik legbecsesebbjeivel ajándékozzák meg az iskolájukat meglátogató püspököt.

Mint tudós azok közé tartozik, akik az adatgyűjtéstől alig jutnak hozzá a feldolgozáshoz. Nem ritka s nem is csodálható ebben a korban, amikor a forrás-kiadásnak is még csak lelegején voltunk. Különben legbecsesebb műve, amelyben rengeteg adatát

értékesítette, nagy veszteségére irodalmunknak kéziratban maradt. Megírta a mohácsi vést követő korszak történetét, eredeti, kiadatlan források után, munkájának címe: *Dissertationes de rebus gestis inter Ferdinandum et Joannem Sigismundum Zápolya Reges, Isabellam Reginam, ac Cardinalem Georgium Martinusium, Episcopum Magno-Varadiensem, eiusque caede in Alvincz.* Kéziratát az erdélyi tudós társaságnak nyújtotta be, amely azt nagy tetszéssel fogadta. A cenzura azonban, *politikai tekintetéből*, nem engedte meg a munka kinyomatását.

A könyvtár története az alapító halála óta kevés épületeset tartalmaz s néhány szóval elmondható.

Batthyány méltóságát jó barátja és tanácsadója Mártonfi József örökölte. Még mielőtt székét elfoglalta volna, meghalt a Batthyaneum első direktora, a csillagvizsgáló tervezője s az új püspök testvére Mártonfi Antal 1799. november 19-ikén, nagy kárára az intézetnek. Ehez járult azon baj, hogy az üdvözült alapító kiadásait nem tudván püspöksége jövedelméből fedezni, családi birtokára tetemes adósságokat csinált, örökösei pedig ezeket nem akarták elvállalni s pörrel támadták meg alapítványait, első sorban a Batthyaneumot. Ennek következtében az intézet javait és jövedelmeit zár alá tették s Mártonfi a kiadásokat püspöki bevételeiből volt kénytelen fedezni.

Az első igazgató halála után adjunktusa, *Bede József* vette át a csillagvizsgáló vezetését, melléje pedig könyvtárnokul előbb *Deák Péter* szemináriumi tanár, világi, majd ennek 1801-ben történt elhalálása után *Cseresnyés András* ugyancsak szemináriumi tanár és áldozópap neveztetett ki. Ez utóbbi különösen alkalmasnak bizonyulván az intézet gondviselésére, a püspök Bedét három évre Bécsbe küldte, csillagászatot tanulni. 1805-ben visszatérvén, a csillagvizsgáló igazgatója lett, 1811-ben pedig az alapítólevélnek megfelelően *canonicus astronomus*, mely diszes állását 1826-ban történt nyugalomba vonulásáig viselte.

Az áldatlan pört nem csak Mártonfi, hanem közvetlen utódja *Rudnay Sándor* (1816—20.) sem tudta befejezni. Végre az 1820-ban erdélyi püspökké kinevezett *br. Szepesy Ignác* alatt az utolsó forum is meghozta az ítéletet, melynek értelmében a Batthyaneum meghagyatott összes javainak birtokában tekintettel arra, miszerint az alapító életében jogosítva volt vagyონát tetszés szerint ajándékozni s az alapítás nem birt végrendeleti hagyomány

jellegeivel. Csak ekkor, több mint húsz évi elhanyagolás után, lehetett az intézet ügyeit rendbehozni. Szepesy mindenek előtt eladatta az romladozó házakat, árukat biztos helyen kamatozólag elhelyezte s a megmaradt ingatlanokat rendszeres kezelés alá vette. Aztán elrendelte a könyvtár rendezését, szakok szerinti felállítását és katalogizálását. A nagy munkát Cseresnyés Antal végezte el alig három év alatt. Elkészítette előbb a teljes czédula-jegyzéket, s minek utánna az állványokon elhelyezte az egész könyvkészletet, megírta a helyi- és szakkatalogusokat. Az első két, a második öt testes foliánst foglal el. A jegyzékek a korhoz mérten igen tökéleteseknek mondhatók, a czímek pontosak s elég részleteseek, csupán a kéziratok vannak felületesen bevezetve.

A rendezési munkálatok 1824-re teljesen készen voltak s a könyvtár ügye kétségen kívül igen kedvezőre fordult volna, ha az irodalompartoló Szepesy Ignác 1827-ben meg nem válik Gyulafejérvártól. Ez évben ugyanis elnyerte a pécsi püspökséget. Mit tett volna a Batthyaneumért és Gyulafejérvárért, megmutatja az, a mit új székvárosában közczélokra áldozott. Hogy egyebet ne említsünk, több mint 200,000 forintot költött egy főiskola alapítására, melynek csak fizikai múzeuma 75,000 forintba került. A hozzá tartozó könyvtárnak pedig 80,000 frt költséggel emelt épületet. Benne az intézet igen sokat vesztett, bár így is Batthyány után legnagyobb jóltevőjének mondhatjuk.

Szepesy után *Tusnádi Kováts Miklós* következett Erdély püspöki székén. Hosszú főpásztorkodása idején a Batthyaneum alig ment valami nevezetesebb változáson keresztül. A nyugalomba vonult Bede helyére *Kováts Imre* lépett, a ki a csillagászat megtanulása végett 1824—27 közt még Szepesy által Bécsbe küldetett, s visszatérte után azonnal kanonok és a Batthyaneum igazgatója lett. Cseresnyést 1829-ben Buczy Emil szemináriumi tanár váltotta fel, a kit Kováts Imrének 1833-ban történt halála után Bécsbe küldött a püspök, hogy a csillagászatban magát tökéletesítse. Már a következő évben visszatért s kanonokká neveztetvén ki, elfoglalta az intézet igazgatóságát. Melléje segédül *Baróthi Keserű Mózes* rendeltetett ki. Buczy mint asztronomus nem igen sokat tett a tudományok előbbrevitelére, de kitünt mint költő és esztétikus. Munkái részben folyóiratokban jelentek meg, részben kéziratban maradtak. 1832-ben a magyar tudós társaság

tagjává választotta. Meghalt 1839 október 28-ikán. Utána három éven át egy újonnan kinevezett segédre és könyvtárnokra, *Andrássi Istvánra* maradt az intézet, miután Keserű Mózes 1840 elején régi szokás szerint csillagászatot tanulni küldte a püspök. Keserű egy évet Bécsben töltvén, 1841-ben nagy körutat tett Cseh-, Német- és Olaszországban, melyről 1842-ben tért vissza, mikor is kanonokká s a csillagvizsgáló igazgatójává neveztetett ki. Hivatalát 1851-ig viselte. A püspök még 1848 elején Budára küldte a könyvtárnokot Andrásit, csillagászatot és mennyiségtant tanulni; helyére Lukácsi Kristóf tanár lépett.

Az 1849-iki ostromot, a mikor a vár nagy része összelöve-tett, meglehetősen szerencsével állotta ki a Batthyaneum. Állítólag az ismert száz tudós, *Kurz Antal* kérésére nem lövették az ostromlók. Ez azonban nem áll, mert a golyók nyomai ma is láthatók az épületen. Egy bomba fel is gyújtotta, a mikor elégett a csillagda felszerelésének egy része, közte a legjobb távcső. Szerencsére a könyvtárban nem esett kár, a mit főként Lukácsi vizgáztanának lehet köszönni.

Kováts püspök elrendelte ugyan, miszerint a könyvtárt gyarapítsák, hagyott is rá pár száz kötet könyvet, pénzt azonban nem; sőt 1852-ben történt elhúnyta után olyan rendetlenségben maradtak az intézet vagyoni ügyei, hogy a jövedelem a legszükségesebb személyi kiadások fedezése sem volt elegendő. Az 1851-ben csillagász-kanonokká lett *Andrássi* alig tudta a legszigorúbb gazdálkodással readbehozni a zilált állapotokat; neki köszönhetni, hogy az alapítványi tőkék nagy része el nem veszett.

Az abszolutizmus szomorú korszakát *Haynald Lajos* főpász-torsága alatt élte át az erdélyi egyházmegye. A hazafias küzdelem, melyet ez a nagy ember a bécsi udvar ellen folytatott, nem sok időt és alkalmat engedett neki a tudományok ápolására. A csillagvizsgáló mégis több becses műszert nyert tőle, de a könyvtár gyarapítására alatta sem történt semmi. Az ő idejéből mindössze a személyzeti változást említjük meg: 1860-ban *Andrássy* helyére *Barts Ferencz* dr., filozófiai tanár lépett. Ő azonban már nem viseli a canonicus astronomus czimet, ez a méltóság *Andrássi* halálával megszűnt. *Barts* és utódai, még ha kanonokok is, csupán az *Instituti Batthyaniანი director, Bibliothecae Dioecesanae custos* czimmal neveztetnek.

Haynald utódja, *Fogarassy Mihályt* tizenhét évi püspöksége alatt rengeteg jótékony alapítványnyal tette nevét emlékeztessé. Legfontosabb ezek közt azon intézkedése, mely szerint 100,000 forintot hagy egy akadémiai jellegű főiskolára. Erre hagyta körülbelül 5000 kötetre rúgó, modern művekből álló könyvtárát is, melyet halála után a Batthyaneumban helyeztek el.

A főleg egyháztörténeti munkákban bővelkedő gyűjtemény becses kiegészítője lehetne a régi könyvtárnak. Beolvasztani azonban nem akarják; pedig ez az alapító szándékainak sérelme nélkül megtörténhetnék. Ha valamikor megvalósul a főiskola terve, úgy is az egész Batthyány-intézetet ahoz kellend csatolni, a két könyvtár külön kezelése mindenképen káros és kellemetlen.

Még Fogarassy idejében lépett a könyvtár szolgálatába *Beke Antal*, aki 1871-ben a kéziratokról egy rövid jegyzéket adott ki, *Index manuseriptorum Bibliothecae Batthyavianae* címmel, melyet alább bővebben fogunk ismertetni. Barts halála után ő nyerte el az intézet igazgatóságát is.

Lönhárt Ferencz püspök (1882—96.), Fogarassy utóda, a nagyon megrongálódott épületet alaposan restauráltatta, miről a homlokzatba alkalmazott felirat tanúskodik. Életében nem igen gyarapította a könyvtárt, halála után azonban ide jutottak nagyrészt theologiai tartalmú könyvei, mintegy 3000 kötet. Ez időtájt került a könyvtárba Beke kanonok tekintélyes gyűjteménye is, mely körülbelül másfél ezer kötetre ment.

Jelenleg a Batthyaneum Újfalussy József kanonok igazgatása alatt áll, könyvtárnoka pedig Kóródy Péter dr. Mindketten igyekeznek megfelelni tisztüknek, de ez csak a csillagvizsgáló és a gyűjtemények megőrzésére szorítkozik. A könyvtár gyarapítására hiányzik a pénz, újra rendezésére addig, míg az újabb hagyományok s Fogarassy püspök gyűjteménye végleg be nem kebeleztetnek, gondolni sem lehet, bibliografiai munkálatokat, a segédeszközök teljesen hiányozván, lehetetlen végezni. A csillagvizsgáló pedig tudományos szempontból hasznavehetetlen.

Egyszóval ez idő szerint a híres Batthyány-intézet nagyon szomorú állapotban van; ugyancsak szüksége lenne egy áldozatkész mecénásra. Akad-e ilyen a közel jövőben, vagy marad minden a régiben, Isten tudja meddig, ki tudná megmondani?